

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Katedra Bohemistiky

Česká filologie

**Kritika strukturalismu v československé lingvistice
50. let 20. století**

**Criticism of Structuralism in Czechoslovak Linguistics in the
50th years of the 20th century**

Bakalářská diplomová práce

Autor práce: Klára Jastřembská

Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.

Olomouc

2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svou bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla jsem veškerou použitou literaturu a veškeré použité zdroje.

V Olomouci dne 20. 4. 2015

Podpis

Poděkování

Děkuji PhDr. Ondřeji Bláhovi, Ph.D. za cenné připomínky a odborné vedení práce.

Tato bakalářská diplomová práce vznikla v rámci projektu Lingvistická a lexikostatistická analýza ve spolupráci lingvistiky, matematiky, biologie a psychologie, CZ.1.07/2.3.00/20.0161, který je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Obsah

1	Úvod.....	6
2	Vznik strukturalismu.....	5
2.1	Kurs obecné lingvistiky.....	5
3	Pražský lingvistický kroužek.....	9
3.1	Pražský lingvistický kroužek po druhé světové válce.....	12
3.2	Marrismus.....	12
4	Stalinovy články.....	14
4.1	O marxismu v jazykovědě.....	14
4.2	K některým otázkám jazykovědy.....	17
4.3	Československá lingvistika po vydání stalinových článků o jazykovědě.....	18
5	Kritika strukturalismu.....	19
5.1	Petr Sgall: Stalinovy práce o jazykovědě a pražský linguistický strukturalismus.....	19
5.2	František Trávníček: Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce.....	21
5.3	Vladimír Skalička: Ke kritice strukturalismu.....	21
5.4	Referát Karla Horálka k Československé diskuzi o fonologii.....	23
6	Hlavní témata kritických polemik.....	25
6.1	Kritika strukturalistického pojetí jazykového znaku.....	25
6.2	Kritika typologie.....	31
6.3	Kritika fonologie.....	41
6.4	Kritika synchronické metody zkoumání jazyka.....	45
7	Frekvence a tematická koncentrace textu.....	49
7.1	Frekvenční analýza.....	49
7.2	Analýza tematické koncentrace.....	50
8	Závěr.....	54
9	Anotace.....	58

10	Literatura	60

1 Úvod

Cílem této práce je shrnutí a přezkoumání kritiky strukturalismu v Československu v 50. letech, a to prostřednictvím popisu a analýzy vybraných příspěvků. Jejich rozbor by měl ukázat na nepodloženost kritických statí a na jejich motivovanost politickou a společenskou situací. Výsledkem bude přehled hlavních kritizovaných témat a věcné posouzení kritiky strukturalismu.

Pro uvedení do tematiky práce se budu krátce věnovat vzniku strukturalismu, převážně osobnosti Ferdinanda de Saussura a jeho dílu *Kurs obecné lingvistiky*. Stručně popíšu vznik Pražského lingvistického kroužku, jeho vývoj a představím hlavní členy, kteří byli jeho součástí před první světovou válkou. Dále se budu zabývat Pražským lingvistickým kroužkem po druhé světové válce a situaci československé lingvistiky, v níž se začínají objevovat vlivy marxismu, ruského lingvistického směru. Představím obsah dvou Stalinových článků *O marxismu v jazykovědě (Článek J. V. Stalina v moskevské Pravdě 20. VI. 1950)* a *K některým otázkám jazykovědy (Odpověď J. V. Stalina na otázky J. Krašeninnikové, uveřejněná v časopise Bolševik č. 12)* a na ně navážu popisem situace v československé lingvistice po jejich otisknutí v časopise Slovo a slovesnost.

V dalších částech své práce se budu zabývat konkrétními kritikami, jež vyšly především v časopisech Tvorba, Slovo a slovesnost a Naše řeč. Pro předvedení obecné struktury a témat kritik strukturalismu použiji vybrané práce, jež obsahují všeobecné námitky k Pražskému lingvistickému kroužku a k jeho teoriím. Zvolím články nebo jiné druhy příspěvků, které ukážou spojitosti mezi jednotlivými kritikami a zároveň i rozmanitost celé diskuze o strukturalismu. Nejrozsáhlejším tématům kritiky se budu věnovat jednotlivě. Jejich problematiku znázorním rozbohem nejdůležitějších prací, které se danými tématy zabývaly, a upozorním na sporná místa kritických námitek.

Ve své práci zhotovím prostřednictvím programu QUITA lingvistickou analýzu frekvence textu a tematické koncentrace vybraných článků. Tato analýza prokáže tematické zaměření všech kritických příspěvků jako celku i každé práce jednotlivě. Ukážu některé vzájemné vztahy mezi příspěvky. Tato metoda matematické

lingvistiky by měla prokázat mé subjektivní posouzení o hlavních tématech a zaměřeních příspěvků, které se týkaly kritiky strukturalismu.

Cílem této práce není v žádném případě někoho obviňovat či urážet. Jedná se o věcné shrnutí a posouzení situace, která panovala v československé lingvistice v 50. letech 20. století.

2 Vznik strukturalismu

Na počátku dvacátého století vznikl v Ženevě nový lingvistický směr nazývaný strukturalismus. Před ním byla přes sto let tradiční jazykovědnou metodou metoda historickosrovnávací, jejíž vrchol je v závěru 19. století spojován především s mladogramatismem. V této historicky zaměřené epoše lingvistiky vychází roku 1916 *Kurs obecné lingvistiky*¹, dílo, jenž je krokem mimo dosavadní zaměření lingvistické vědy. Je to významná práce značící počátek strukturalismu, ačkoliv se nejedná o přímé autorské dílo, jedná se o posmrtně vydané přednášky Ferdinanda de Saussure sepsané jeho žáky Charlesem Ballym a Albertem Séchehaye. Předzvěsti strukturalismu jsou často viděny i u Boudouina de Courtenay v jeho pojetí zvukové stránky jazyka, nebo u Viléma Mathesia ve spojitosti s dílem *O potencionalnosti jevů jazykových* a na mnoha jiných místech. *Kurs obecné lingvistiky* Ferdinanda de Saussura je však prvním komplexním dílem pojednávajícím o strukturalistickém nahlížení na jazyk a o strukturalistických metodách jeho zkoumání.

2.1 Kurs obecné lingvistiky

Strukturalismus, který de Saussure vymezil, je ve své nejčistší podobě zcela formální hledisko na jazyk bez přihlížení k ostatním okolním jevům. Zkoumá dílčí jazykové prostředky v jejich vymezení vůči sobě. Nejvýraznějšími koncepcemi *Kursu obecné lingvistiky* jsou protiklad synchronního a diachronního jazykovědného hlediska, protiklad *langue* a *parole*, pojetí jazyka jako uceleného systému, teorie jazykového znaku a vytvoření nové vědy – sémiologie. Stručně popíšu podstatu jednotlivých koncepcí pro pozdější porovnání s kritizovanými teoriemi Pražského lingvistického kroužku.

Synchronní a diachronní přístup k jazyku se liší časovým hlediskem, v němž je jazyk zkoumán. Synchronní lingvistika analyzuje jazyk v jednom konkrétním čase. Zaměřuje se na současný stav daného jazykového jevu a jeho vztah k ostatním jednotkám jazykového systému. Diachronní přístup je založen na zkoumání

---

¹ SAUSSURE, Ferdinand de - RIEDLINGER, Albert - DE MAURO, Tullio. *Kurs obecné lingvistiky*. Vyd. 2. (v Academii vyd. 1.). Praha : Academia, 1996. 468 s.

jazykového vývoje, na výzkumu podstaty jazykových změn v průběhu času a jejich vzájemných vztahů. Ferdinand de Saussure prosazuje jasné oddělení synchronního a diachronního přístupu a možnost poznání struktury jazyka pouze při synchronním pohledu. Diachronně lze dle něj sledovat pouze vývoj samostatného jazykového prostředku, bez možnosti strukturního vysvětlení tohoto vývoje. (Saussure, 1996, s. 117 – 125)

Langue, překládaný do češtiny jako jazyk, je termín znázorňující konvenční zákony jazyka, které jsou společné pro všechny mluvčí daného jazyka, a jimiž se tito mluvčí řídí v komunikaci. *Parole* oproti tomu představuje konkrétní promluvu v konkrétním čase. *Parole* je však podmíněná *langue*, protože mluvčí daného jazyka pro vytvoření promluvy musí znát pravidla systému, kterými se tato činnost řídí. Při výkladu de Saussurovy teorie protikladu *langue* a *parole* se často zapomíná na třetí termín, jímž je *langage*. Tento pojem je překládán do češtiny jako řeč a je definovatelný jako komplex *langue* a *parole* či jako jazyková a komunikační schopnost. Podle de Saussura je to obecná vlastnost člověka. Jazyk je výsledkem řeči a zároveň ji dodává jednotu. (Tamtéž, s. 44 – 51)

Ferdinand de Saussure popsal jazyk jako jev s vlastními pravidly založený na funkcích jednotlivých jazykových prvků a jejich vzájemných vztazích. Jazyk je tedy ucelený systém znaků složený z hierarchicky postavených podsystémů. Každý z těchto podsystémů má své členy a ty mají své funkce vyvozené ze vztahů k ostatním členům. Tyto vztahy mohou být syntagmatické i paradigmatické. Na pojetí jazyka jako systému je založena také dichotomie synchronní a diachronní lingvistiky. Synchronie je pro de Saussura „dobový jazykový stav, jemuž odpovídá ucelený a fungující systém, který je v každém období jiný a uzavřený“².

Teorie jazykového znaku je založena na spojení dvou složek, jež se nazývají *signifié* a *signifiant*, česky označovaný a označující. Jazykový znak je vždy a nutně tvořen těmito dvěma složkami. Jsou to nerozdělitelné protiklady jednoho celku. *Signifié* je zvukový obraz a *signifiant* je pojem, ani jeden z těchto komponentů však nemá fyzikální povahu. Jsou to psychické jevy, které mají mluvčí jazyka uložené

---

² SAUSSURE, Ferdinand de - RIEDLINGER, Albert - DE MAURO, Tullio. *Kurs obecné lingvistiky*. Vyd. 2. (v Academii vyd. 1.). Praha : Academia, 1996, s. 22.

v paměti. De Saussure dále stanovuje tři základní vlastnosti jazykového znaku. První z nich je arbitrárnost, česky libovolnost. Jazykový znak je arbitrární, protože jeho dvě složky, *signifié* a *signifiant*, nemají žádnou vnitřní souvislost. Zvukový obraz není nijak podmíněn pojmem, ke kterému se váže. Jejich svázanost je založena pouze na konvenci. Druhou vlastností je lineárnost. Jazykový znak je lineární, poněvadž na jednom místě nemůže existovat více jazykových znaků současně, je třeba je řadit za sebe. Jazykový znak tedy probíhá v čase. Třetí vlastností jazyka je jeho diferencovanost. Jazykový znak je diferencovaný, jelikož se při jeho vzniku oddělí od mimojazykové kontinuity, vyčlení se a stává se ohraničeným. Diferencovanost tedy znamená, že jazykový znak má svou identitu a není znakem jiným ve smyslu logického zákona identity. (Saussure, 1996, s. 95 - 103)

Ferdinand de Saussure dal vzniknout nové vědě, kterou nazval sémiologie. Pojímá ji jako nauku o znacích v lidské společnosti. Podle něj na světě existuje mnoho znakových systémů a jedním z nich je jazyk. Věda o jazyce tedy tvoří jednu část sémiologie a tu de Saussure zařazuje do psychologie nebo sociologie, čímž dává i lingvistice statut společenské vědy. Sémiologie neměla v době vydání *Kursu obecné lingvistiky* velký ohlas, v současné době se rozvíjí pod označením sémiotika.

Saussurovo dílo ovlivnilo celou evropskou lingvistiku i mnoho jiných vědních oborů (antropologii, filozofii, literární vědu, biologii atd.). Jeho pojetí jazyka převzaly především strukturální jazykové školy – ženevská, kodaňská a pražská.

V Československu byl *Kurs obecné lingvistiky* v českém překladu vydán až roku 1989. Byl však českým intelektuálům a vědcům znám mnohem dříve ve svém originálním znění nebo v překladech. Dokonce se u nás ještě před jeho vydáním objevily náznaky podobných teorií. Tomáš Garrigue Masaryk ve svém díle *Základové konkrétné logiky*³ používá při popisu lingvistiky pojmy *statický* a *dynamický*. *Statika* podle něj představuje gramatiku, tedy jazykové zákony, a *dynamika* filozofii jazyka, jeho vznik a vývoj. Na Masaryka navázal Vilém Mathesius, jenž byl ovlivněn jeho realismem. Ve svém pojednání *O potenciálnosti jevů jazykových*⁴, publikovaném roku 1911, na dílo Masaryka odkazuje⁵ a používá

---

³ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Základové konkrétné logiky: třídění a soustava věd*. 2. české vyd. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2001, 205 s.

⁴ VACHEK, Josef. *U základů pražské jazykovědné školy*. 1. vyd. Praha : Academia, 1970, s. 5 – 34.

jeho termíny *statický* a *dynamický* (Toman, 2011, s. 104). V Československu byly zjevně vytvořeny dobré podmínky pro rozšíření koncepce strukturalismu stanovené v *Kurzu obecné lingvistiky*.

---

⁵ VACHEK, Josef. *U základů pražské jazykovědné školy*. 1. vyd. Praha : Academia, 1970, s. 32.

3 Pražský lingvistický kroužek

Pražský lingvistický kroužek vznikl 6. října 1926. Toho dne se konala schůzka v pražském anglickém semináři, a to za účasti Viléma Mathesia, Bohuslava Havránka, Romana Osipoviče Jakobsona, Jana Rypky a Bohumila Trnky. Přednášejícím hostem byl lingvista Henrik Becker z Lipska (Vachek, 1999, s. 14). Tato schůzka je považována za oficiální vznik Pražského lingvistického kroužku, zmínění lingvisté se však v podobné sestavě scházeli už od března roku 1925 v Mathesiově bytě (Toman, 2011, s. 154). Spojovala je kromě jiného nespokojenost se stávající lingvistickou praxí. Pozdější společné teze Kroužku měly jádro již v dřívějších pracích některých členů, např. Viléma Mathesia nebo Romana Jakobsona, který byl jedním ze zakladatelů Moskevského lingvistického kroužku a měl blízko k ruskému formalismu (Toman, 2011, s. 21).

Za zakladatele Kroužku je považován Vilém Mathesius. V jeho životě a předešlé práci můžeme nalézt počátky a důvody vzniku Pražského lingvistického kroužku i jeho pojetí jazyka. Narodil se roku 1882. Byl silně ovlivněn protestantismem. Tíhnul nejen k protestantismu, ale i k angličtině, což bylo v té době neobvyklé a protilehlé tradičnímu katolicismu a zaměřením na německou kulturní oblast. Vilém Mathesius studoval na Karlově univerzitě v době doznívajícího pozitivismu, přísné a na data zaměřené vědy, v době, kdy nejvýznamnějšími profesory Karlovy university v oblasti jazykovědy byly Jan Gebauer a Josef Zubatý. Mathesius se habilitoval roku 1909 a začal učit na Karlově univerzitě anglickou filologii. Považuje se za zakladatele české anglistiky (Tamtéž, s. 90 – 92). Jedním z jeho pomocníků byl Bohumil Trnka, jeden z hlavních členů Pražského lingvistického kroužku.

Mathesius požadoval změnu lingvistické metodologie i zkoumaného předmětu. Kládl důraz na současný jazyk. V tomto přístupu mu napomáhal odklon moderních filologií od historismu, jejich zaměřenost na živé jazyky. Považoval za důležité pochopení účelnosti jazyka jako komunikačního prostředku a neoddělitelnost spisovného jazyka od nářečí nebo běžně mluveného jazyka od básnického. (Tamtéž, s. 96 – 98)

První Mathesiovou jazykovědnou prací byla *Studie k dějinám anglického slovosledu*, ve které se zabývá slovosledem, jeho principy, koordinací rytmu a gramatiky. V díle je zřejmé jeho odmítnutí psychologismu (Toman, 2011, s. 99 – 101). Toto téma rozvíjel v koncepci tematicko-rematického členění (u něj původně východiště a jádro věty).⁶

Velmi známým dílem je Mathesiovo pojednání *O potenciálnosti jevů jazykových*⁷, v němž se zabývá statickým kolísáním jazyka. Při zkoumání potencionálnosti, dochází Mathesius k poznání, že jazykových dat je příliš, proto je lingvista musí redukovat a zabývat se jen klíčovými vlastnostmi jazyka. Podle Mathesia se tedy vědecké výsledky o obecných jazykových zákonitostech nemohou ztotožňovat se skutečným charakterem jazyka. Jeho práce však neposkytovala žádnou novou metodologii, kterou sám vyžadoval. Neměl zájem o všeobecné teorie, ale pouze o data, které statisticky vyhodnocoval. Přínosem této práce není metoda, ale obrácení se k synchronnímu zkoumání jazyka. (Tamtéž, s. 101 – 104)

Vilém Mathesius byl velmi kulturně angažovaný člověk, jenž vybízel českou inteligenci k soustavné práci na budování umění, vědy, kultury a všech veřejných záležitostí. K jeho vysněné změně v české lingvistice a celém vědním ovzduší došlo však až s ruskou Říjnovou revolucí v roce 1917, díky které se do Československa dostali ruští emigranti, mezi nimi významní vědci. Právě ti pomohli Mathesiovi založit lingvistický spolek, později ovlivňující celou evropskou lingvistiku. Byli jimi především Roman Osipovič Jakobson, Nikolaj Sergejevič Trubeckoj a Sergej Josifovič Karcevskij.⁸ Jakobson a Trubeckoj vnesli do Pražského lingvistického kroužku poznatky o tezích moskevské a kazaňské školy. Karcevskij studoval na Ženevské univerzitě, kde byl jeho učitelem Ferdinand de Saussure, tudíž přispěl svými znalostmi o ženevském strukturalismu. (Tamtéž, s. 17 – 18)

Vedle zakladatele Viléma Mathesia a tří ruských emigrantů Jakobsona, Trubeckého a Karcevského měli stejně významnou roli už při vzniku Pražského

---

⁶ MATHESIUS, Vilém. O tak zvaném aktuálním členění věty. *Slovo a slovesnost: list Pražského lingvistického kroužku*. 1939, roč. 5, č. 4, s. 171–174.

⁷ VACHEK, Josef. *U základů pražské jazykovědné školy*. 1. vyd. Praha : Academia, 1970, s. 5 – 34.

⁸ Pražský lingvistický kroužek ovlivnili i další ruští a ukrajinští emigranti např. Pjotr Bogatyrjov, Dmytro Čyževskij, Nikolaj Durnovo nebo Pjotr Nikolajevič Savický. Srov. Jindřich TOMAN, Příběh jednoho moderního projektu, s. 125 – 138.

lingvistického kroužku Bohuslav Havránek, Bohumil Trnka, Jan Mukařovský a Jan Rypka. Pozdějšími významnými představiteli pražského strukturalismu byli Josef Vachek, Karel Horálek, Vladimír Skalička, Pavel Trost, František Daneš, Adolf Kellner, Miloš Dokulil, Jaroslav Bauer, Arnošt Lamprecht, Miroslav Komárek a další.

Pražský lingvistický kroužek se odklonil od individualistického přístupu evropské vědy a prezentoval se jako skupina vědců majících totožný přístup k bádání a participujících na kolektivní práci. Dokladem toho jsou *Teze* předložené roku 1929 v Praze na Prvním kongresu slovanských filologů, jež představují kolektivní manifest bez jednotlivých podpisů (Toman, 2011, s. 19). Tyto teze byly později publikovány v řadě *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, která začala vycházet právě v souvislosti se slovanským kongresem (Vachek, 1999, s. 17). Knižně vyšly až roku 1970 v souboru *U základů pražské jazykovědné školy*⁹, který k vydání připravil Josef Vachek.

Teze představují ucelený plán lingvistické metodologie a teoretické i pedagogické východisko lingvistiky. Jednou z hlavních koncepcí je pojetí jazyka jako funkčního systému, jež lze nejlépe poznat synchronním rozborem. Podle *Tezí* se k jazyku musí přistupovat jako k synchronnímu systému, který je zároveň dynamický (Tamtéž, s. 36). Členové Pražského lingvistického kroužku se zajímali o jazyk v celé jeho šíři. V *Tezích* se věnují problematice obecné lingvistiky, slavistiky, synchronního a diachronního výzkumu, fonetiky, lexikologie, gramatiky, typologie, dále se zabývají funkcemi jazyka, spisovným jazykem, básnickým jazykem atd. Tyto jazykové otázky pak členové Kroužku individuálně rozváděli ve svých pracích. Podrobněji se budou teoriemi obsaženými v *Tezích* zabývat při rozboru jednotlivých kritik strukturalismu.

Obecně se tvrdí, že pražská škola společně s ženevskou a kodaňskou vycházejí z učení de Saussura. Vztah mezi Pražským lingvistickým kroužkem a Ferdinandem de Saussurem není jednoduchý. Je známo, že Trubeckoj a Jakobson znali prostřednictvím Karcevského myšlenky de Saussura a mělo to pro ně nepochybně

---

⁹ VACHEK, Josef. *U základů pražské jazykovědné školy*. 1. vyd. Praha : Academia, 1970. 81 s.

velký význam. Členové Pražského kroužku se však několikrát slovně vymezili proti učení de Saussura.

3.1 Pražský lingvistický kroužek po druhé světové válce

Během druhé světové války činnost Pražského lingvistického kroužku neustala, zasáhly ji však velké změny. Zemřeli Vilém Mathesius a Nikolaj Sergejevič Trubeckoj. Roman Jakobson byl nucen opustit Československo. Po ukončení války v roce 1945 Pražský lingvistický kroužek pokračoval ve své činnosti vědecké i vydavatelské. Roku 1947 byl obnoven časopis Slovo a Slovesnost (Novák, 1991, s. 184). Toho roku napsal sovětský lingvista Sergejevič Čemodanov pojednání, ve kterém kritizuje strukturalismus. Byl to první znak ideologicky podněcené kritiky (Vachek, 1999, s. 65).

Změna nastala v roce 1948. V lingvistice se začal, tak jako ve většině věd, prosazovat vzor Sovětského svazu. Zpočátku bylo toto heslo bráno pouze obecně, jako vzor pro vědeckou kolektivní práci, později se začalo konkretizovat, což mělo na československou lingvistiku negativní vliv. Pražský lingvistický kroužek nebyl zrušen, ale přestal vyvíjet jakoukoliv činnost. Roku 1948 se v SSSR stává oficiální doktrínou „nové učení o jazyce“, neboli směr nazývaný marrismus, od r. 1949 se toto učení prosazuje i v Československu. (Novák, 1991, s. 185)

Marristický názor vrůstal i mezi členy Kroužku. Plánované vtěsnání „nového učení o jazyce“ do československé lingvistiky se projevilo přednáškou Marrova největšího žáka Ivana Ivanoviče Meščaninova¹⁰. (Vachek, 1999, s. 67)

3.2 Marrismus

N. J. Marr byl ruský akademik, děkan Filozofické fakulty Petrohradské univerzity, který se snažil vytvořit jednotnou teorii jazyka a kultury. Po revoluci se stal prezidentem Státní akademie pro studium materiální kultury a ředitelem Jafetického institutu. Vymezil se proti historicko-srovnávací jazykovědě. Odmítal vztah mezi jazykem a etnickou příslušností, kritizoval teorie prajazyka a jazykových rovin a nesouhlasil s jakýmkoliv vlivem přesídlování obyvatelstva na různost jazyků.

---

¹⁰ MEŠČANINOV, Ivan Ivanovič. „Nové učení o jazyku“ v SSSR v jeho současné vývojové fázi. *Slovo a slovesnost: list Pražského lingvistického kroužku*. Praha : Melantrich, 1950, roč. 11, č. 1, s. 1 – 7.

Marrova teorie dostává konečnou podobu už ve 20. letech 20. století. Největším propagátorem ve 40. letech je jeho žák I. I. Meščaninov. Podle něj má lidská řeč jednotný vývoj, který se v různých jazycích projevuje různě. Všechny jazyky procházejí postupně stádii, jež mají své rysy vázané k určitým společnostem se specifickými vlastnostmi. Tyto jazyky se seskupují do systémů podle svých rysů. Tyto rysy se neustále mění, čímž je způsoben přechod z jednoho stádia do druhého. (Sériot, 2002, s. 139 – 141)

Marrova teorie využívala marxistické pojmy. Jazyk byl podle ní součástí nadstavby, byl tedy ovlivňován základnou, kterou tvoří sociální a ekonomické jevy. Československá lingvistika byla marrismem zaskočena. Vyjádřila se k němu až na podzim roku 1949, a to pouze překladem marristických spisů ve sborníku *Sovětská jazykověda: překlady vybraných studií*¹¹. K marrismu se přihlásili i významní členové Pražského lingvistického kroužku jako byl Bohuslav Havránek, Karel Horálek, Vladimír Skalička nebo František Trávníček. Pár měsíců po většině projevů českých lingvistů, kterými se identifikovali s marrismem, vyšel v moskevském časopise Pravda článek J. V. Stalina. Tímto článkem J. V. Stalin zasahuje do sovětské jazykovědy a odmítá marrismus jako směr popírající marxismus (Toman, 2011, s. 272 – 274). Český překlad Stalinových článků *O marxismu v jazykovědě*¹² a *K některým otázkám jazykovědy*¹³ vyšel v časopise Slovo a Slovesnost, a to ve 12. ročníku, čísle 2. Tento ročník Slova a slovesnosti byl složen z půlky z marristických článků a z půlky z proti marristických. V následující kapitole shrnu obsah dvou článků, v nichž se Stalin vyjádřil k situaci v jazykovědě.

---

¹¹ Univerzita Karlova. Filologická fakulta. Sovětská jazykověda : překlady vybraných studií. 1. vyd. Praha : Orbis, 1949. 160 s.

¹² STALIN, J. V. O marxismu v jazykovědě (Článek J. V. Stalina v moskevské Pravdě 20. VI. 1950). *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*. 1950b, roč. 12, č. 2, s. 57 - 70.

¹³ STALIN, J. V. K některým otázkám jazykovědy (Odpověď J. V. Stalina na otázky J. Krašeninnikové, uveřejněná v časopise Bolševik č. 12). *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*. 1950a, roč. 12, č. 2, s. 70 - 74.

4 Stalinovy články

4.1 O marxismu v jazykovědě

Stalinův článek *O marxismu v jazykovědě* byl otisknut 20. 6. 1950 v moskevské Pravdě. Český překlad¹⁴ vyšel roku 1950 v časopise Slovo a slovesnost, v čísle 2. Má formu otázek a odpovědí. Tímto svým vystoupením reaguje na sovětský lingvistický směr marxismus. V úvodním slově Stalin sděluje čtenářům, že není jazykovědec, přesto soudruhům odpověděl na jejich otázky týkající se jazykovědy, protože má k marxismu v jazykovědě přímý vztah, stejně jako k marxismu v jiných společenských vědách (Stalin, 1950b, str. 57). Otázky souvisejí především s jazykem a jeho zařazením do společenských jevů, poslední z nich se vztahuje k sovětské diskuzi o jazykovědě.

První otázka se zabývá vztahem jazyka k nadstavbě a základně. Stalin odmítá tvrzení, že by jazyk mohl být nadstavbou nad základnou. Podle něj se jazyk od nadstavby liší tím, že zůstává ve svém jádru stejný, čímž má na mysli jeho slovní fond a gramatickou stavbu, zatímco nadstavba se mění v momentě, kdy se změní základna, což se v té chvíli s jazykem neděje (Tamtéž, str. 57). Dalším rozdílem mezi jazykem a nadstavbou je podle Stalina ve způsobu jejich vzniku. Nadstavba je vytvořena základnou pro její užitek.

„Jazyk se v tomto ohledu zásadně liší od nadstavby. Jazyk není vytvořen tou nebo onou základnou, starou nebo novou, uvnitř dané společnosti, nýbrž celým chodem dějin společnosti a dějin základen po staletí. Jazyk není vytvořen nějakou jednou třídou, nýbrž celou společností, všemi společenskými třídami, úsilím mnohých set pokolení.“¹⁵

Poslední rozdíl mezi těmito dvěma jevy se vztahuje k výrobní činnosti člověka. Podle Stalina je jazyk spjat s veškerou lidskou činností, proto se v něm ihned projevují změny ve výrobě, zatímco v nadstavbě dojde ke změně až po změnách

---

¹⁴ STALIN, J. V. O marxismu v jazykovědě (Článek J. V. Stalina v moskevské Pravdě 20. VI. 1950). *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*. 1950b, roč. 12, č. 2, s. 57 - 70.

¹⁵ Tamtéž, s. 58

v základně. Nadstavba je s činností člověka spojena pouze nepřímou. Nakonec vše uzavírá tvrzením, že směřovat jazyk s nadstavbou je nemarxistické a chybné. (Stalin, 1950b, str. 58 – 59)

Druhá otázka se týká rozporu, zda je jazyk jev třídní nebo celonárodní. Stalin nesouhlasí s tím, že by měl jazyk třídní povahu. Podle jeho názoru je to jev celospolečenský, celonárodní, nezávislý na sociálním postavení. Z jeho odpovědi vyplývá, že jazyk může být celonárodní pouze tehdy, pokud má společnost hospodářskou základnu (Tamtéž, str. 60). Třídy ovšem nejsou lhostejné k jazyku, chtějí ho využívat ke svému užitku, a to především nejvyšší vrstvy společnosti. Stalin má proti názorům, které prosazují existenci jen třídních jazyků, několik námitek. Jednou z nich je, že tyto dialekty a žargony, jak je Stalin kategorizuje, nemají svou vlastní gramatiku a základní slovní fond a mají jen úzkou formu uplatnění. Hlavním omylem je podle něj směřování jazyka a kultury a popírání existence národního jazyka poukazováním na přítomnost dialektů a žargonů. Rozdíl mezi jazykem a kulturou je, že se kultura svým obsahem mění spolu s vývojem společnosti, zatímco jazyk zůstává ve svém jádru stejný a slouží nové kultuře stejně dobře, jako sloužil té staré. To jazyk odlišuje od základny. Existence dialektů a žargonů je podle Stalina naopak důkazem, že národní jazyky existují, protože právě z nich dialekty a žargony vycházejí. (Tamtéž, str. 61 – 64)

Třetí otázka, na kterou Stalin odpovídá, se věnuje charakteristickým znakům jazyka. Podle Stalina je jazyk společenský jev neoddelitelný od dějin a vývoje společnosti, což je vysvětlení vycházející z materialistické filozofie. Jazyk je bezprostředně spjat s myšlením, je prostředkem dorozumívání a zároveň nástrojem třídního boje a vývoje společnosti. Jednou z hlavních částí jazyka je slovní zásoba, jejímž jádrem je základní slovní fond. Stalin slovní fond definuje jako dlouhodobý základ pro tvoření nových slov. Druhou důležitou součástí jazyka je gramatika, bez které by podle Stalina byla slovní zásoba nepoužitelná (Tamtéž, str. 64 – 65). Podle něj “[...] jedině díky gramatice jazyk získává možnost dát lidským myšlenkám materiální jazykovou formu“¹⁶. Na druhou stranu tvrdí, že gramatika je souhrn

---

¹⁶ STALIN, J. V. O marxismu v jazykovědě (Článek J. V. Stalina v moskevské Pravdě 20. VI. 1950). *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*. 1950b, roč. 12, č. 2, s. 65.

obecných pravidel, která vycházejí z konkrétních realizací jazyka. „[...] gramatika abstrahuje od zvláštního a konkrétního jak ve slovech, tak ve větách a zabývá se tím společným, co je základem měnění některých slov a spojování slov ve větách, a z těchto poznatků vytváří gramatická pravidla a gramatické zákony.“¹⁷

V této odpovědi Stalin řeší rozdíl mezi slovní zásobou a nadstavbou. Uvádí zde, že jazyk není závislý na základně, proto ani slovní zásoba není ovlivňována základnou. Změny, které ve slovní zásobě probíhají, nejsou podmíněny změnami uskutečněnými v základně, čímž se slovní zásoba liší od nadstavby. Také podstata těchto změn je odlišná. V jazyce ke změnám dochází postupně, menším či větším dílem, a jádro jazyka, tedy podle Stalina základní slovní fond, zůstává stejné, zatímco stará nadstavba je nahrazena novou nadstavbou v závislosti na změně základny. S gramatikou je to podobné, jen její vývoj a změny jsou pomalejší než vývoj a změny ve slovní zásobě. Stalin odmítá, že by marxistická teorie stadiálního vývoje jazyka byla marxistická. Tato teorie stadiálního vývoje se považuje za marxistickou, protože při přechodu jazyka od staré kvality k nové považuje za podmíněný nějaký nečekáný násilný zvrát. Podle Stalina je to nepravdivé tvrzení, které nemá s marxismem nic společného. Uvádí stanovisko marxismu na pravou míru. Marxismus podle něj uznává pouze postupné změny v jazyce, postupné vytváření nových a odumírání starých kvalit. (Tamtéž, str. 66 – 67)

Dále Stalin odmítá, že by míšením jazyků vznikl nový jazyk náhlým zvrátem. Podle něj je míšení jazyků dlouhodobý proces. Odmítá i teorii, že by vůbec tímto způsobem nějaký nový jazyk vznikal, je to podle něj vítězství jednoho jazyka nad druhým jazykem. Slovní zásoba vítězného jazyka je sice obohacena o nová slova, ale jádro jazyka, tedy gramatika a základní slovní fond, zůstává stejné. Nakonec zavrhuje celou teorii míšení jazyků jako pro sovětskou jazykovědu neúčinnou. (Tamtéž, str. 68)

Poslední otázka zní: „Postupovala Pravda správně, když zahájila svobodnou diskusi o otázkách jazykovědy?“¹⁸. Stalin na ni odpovídá kladně. Hodnotí diskusi

---

¹⁷ STALIN, J. V. O marxismu v jazykovědě (Článek J. V. Stalina v moskevské Pravdě 20. VI. 1950). *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*. 1950b, roč. 12, č. 2, s. 65.

¹⁸ Tamtéž, s. 68.

o otázkách jazykovědy jako velmi přínosnou, a to především proto, že ukázala, že v sovětské jazykovědě byly marxisty zakazovány a postihovány pokusy o svobodnou kritiku a byly odhaleny chyby Marrova učení a jeho následovníků. Stalin nazývá N. J. Marra „zjednodušovatelem a vulgarisátorem marxismu“¹⁹. Kritizuje jeho mísení jazyka s nadstavbou, jeho teorii o třídnosti jazyka, dále Marrovo pohrdání a odmítání jazykovědy před jeho „novým učením“, odmítání historicko-srovnávací metody a studia příbuznosti jazyků. Na závěr navrhuje řešení, které by sovětské jazykovědě pomohlo. Tím je úplné oproštění se od Marrového učení a aplikování marxismu v jazykovědě. (Stalin, 1950b, s. 68 – 70)

4.2 K některým otázkám jazykovědy

Dalším článkem, ve kterém J. V. Stalin odpovídal na otázky, tentokrát položené J. Krašeninnikovou, je *K některým otázkám jazykovědy*. Poprvé byl otisknut v časopise Bolševik. Český překlad byl uveřejněn ve 2. čísle časopisu Slovo a Slovesnost v roce 1950.²⁰

V tomto článku se opět řeší vztah jazyka k nadstavbě a základně. Stalin zde uvádí společný znak těchto tří jevů, jazyka, nadstavby a základny, tím je služba společnosti. Rozdílem je podle něj to, jak tyto jevy společnosti slouží. Zatímco základna slouží společnosti ekonomicky, nadstavba idejemi a vytvářením institucí, jazyk je nástroj dorozumívací, je nezařaditelný, a proto má také vlastní vědeckou disciplínu. (Stalin, 1950a, s. 7071)

Stalin kritizuje tvrzení N. J. Marra, že je jazyk výrobním nástrojem. Tento názor hodnotí jako chybný, protože jazyk se od výrobních nástrojů liší tím, že na rozdíl od

---

¹⁹ STALIN, J. V. O marxismu v jazykovědě (Článek J. V. Stalina v moskevské Pravdě 20. VI. 1950). *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*. 1950b, roč. 12, č. 2, s. 69.

²⁰ STALIN, J. V. K některým otázkám jazykovědy (Odpověď J. V. Stalina na otázky J. Krašeninnikové, uveřejněná v časopise Bolševik č. 12). *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*. 1950a, roč. 12, č. 2, s. 70 - 74.

nich nevyrábí hmotné statky (Stalin, 1950a, s. 71). K Marrovi se vrací opět v druhé otázce o sémantice, sémasiologii a stylistice. Stalin tyto vědy podporuje, ale upozorňuje na jejich přečeňování, ke kterému došlo právě v učení N. J. Marra. Nesouhlasí s jeho odtrháváním jazyka od myšlení, s teorií vzájemné komunikace mezi lidmi pouze na základě myšlení bez potřeby jazyka. (Tamtéž, s. 72)

I v tomto článku odpovídá na otázku o třídnosti jazyka. Zde se však řeší problém, jestli je možné, aby některé jazykové pojmy související s třídním zařazením člověka mohly mít třídní podstatu. Stalin souhlasí s tím, že mají třídy jistý vliv na jazyk, ale je podle něj tak malý, že nedokáže nijak ovlivnit celonárodní jazyk. Připomíná, že slova používají pravidla gramatiky společného národního jazyka. (Tamtéž, s. 72 – 73)

Nakonec se J. Krašeninniková ptá na podstatu formalismu a jeho souvislost s ustrnutím sovětské jazykovědy. Stalin odmítá existenci formalismu, tvrdí, že je to výmysl N. J. Marra a jeho žáků, kteří tak nazývali jazykovědce smýšlející jinak než oni. Příčinu úpadku naopak vidí v arakčejevském režimu a v teoretickém chybování, obojí podle něj zavinil N. J. Marr a jeho nové učení. (Tamtéž, s. 74)

4.3 Československá lingvistika po vydání Stalinových článků o jazykovědě

Vzhledem k tomu, že Československo bylo v 50. letech politicky i společensky velmi ovlivněno SSSR, zásah Stalina, hlavy Sovětského svazu, do sovětské lingvistiky, ovlivnil také československou lingvistiku. V SSSR Stalinovy články rozpoutaly sovětskou diskuzi o jazykovědě a ukončily vládu marristické teorie v Rusku i u nás. Ovšem místo toho, aby se opět obnovilo vědecké bádání Pražského lingvistického kroužku v duchu strukturalistických principů, byla právě strukturalistická věda označena za shodnou s marristickou teorií, tedy byla projevem protimarristických tendencí. (Vachek, 1999, s. 68)

Českoslovenští lingvisté se museli velmi rychle přeorientovat, hlavně ti, kteří veřejně přijali marristickou teorii. Nejčtenější příspěvky, které se hlásily k Stalinově kritice marrismu a oslavovaly význam Stalinových článků pro celou lingvistiku, publikovali z členů Pražského lingvistického kroužku Bohuslav Havránek, Vladimír Skalička a František Trávníček. (Toman, 2011, s. 274)

5 Kritika strukturalismu

V Československu byla odstartována diskuze, kterou započal Petr Sgall svým příspěvkem ve stranickém týdeníku Tvorba, a jež kromě kritiky marxismu obsahovala především kritiku strukturalismu. Druhým výrazným přispívatelem v této diskuzi byl František Trávníček, jenž vydal monografii obsahující kritické poznámky k československému strukturalismu. Časopis Tvorba se stal tribunou kritických polemik k Pražskému lingvistickému kroužku. Další kritické příspěvky byly publikovány také v Naší řeči, Slově a slovesnosti, Filozofickém časopise a dalších.

Kritické polemiky zaobírající se přehodnocením československého strukturalismu mají společná hlavní témata, která se objevují ve větší či menší míře ve všech těchto statích. Namísto schematického vyjmenování jednotlivých bodů kritiky ukáží jejich témata a převažující strukturu, a to na čtyřech kritických pracích. První z nich je článek Petra Sgalla, jenž zahájil kritickou diskuzi v Tvorbě. Druhou je monografie Františka Trávníčka, která je jedinou knihou věnovanou kritice československého strukturalismu. Třetí prací je kritické vyjádření Vladimíra Skaličky, jenž byl sám vystaven rozsáhlé kritice pro svou typologii jazyků. Čtvrtou prací je reakce Karla Horálka na kritiku strukturalismu, ve které tuto kritiku hodnotí jako nepodloženou a povrchovou. Ke zbylým tématům v kritických statích se zaměřím v dalších kapitolách.

5.1 Petr Sgall: Stalinovy práce o jazykovědě a pražský linguistický strukturalismus

Roku 1951 byl v časopise Tvorba otisknut článek Petra Sgalla *Stalinovy práce o jazykovědě a pražský linguistický Strukturalismus*²¹ Stejný článek²² byl otisknut také v časopise Slovo a slovesnost v ročníku třináctém. Tento text byl rozšířením referátu, který Petr Sgall přednesl na stalinské diskuzi katedry češtiny a obecného

---

²¹ SGALL, Petr. Stalinovy práce o jazykovědě a Pražský linguistický Strukturalismus. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951, roč. 20, s. 674 – 676.

²² SGALL, Petr. Stalinovy články o jazykovědě a Pražský linguistický Strukturalismus. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1952, roč. 13, č. 1, s. 1 - 11.

jazykozpytu Filosofické fakulty Karlovy univerzity, a to dne 7. března 1951 (Sgall, 1952, s. 1).

Na začátku své stati Sgall zdůrazňuje význam Stalinových článků pro jazykovědu a všechny vyzývá k tomu, aby budovali marxistickou jazykovědu podle sovětského a hlavně Stalinova vzoru. Připomíná Stalinovu kritiku marrismu. Sgall si je vědom toho, že marrismus se v Československu příliš nerozvinul, a proto vybízí ke kritice a odmítnutí strukturalismu v jazykovědě, protože je podle něj stejně protimarxistický jako marrismus. (Tamtéž, s. 1)

Sgall popisuje pražské strukturalisty jako výborné jazykovědce, které však oklamala a ovlivnila pro svůj zisk buržoasie. Podle něj byli téměř všichni z nich zastánci socialistické myšlenky a přívrženci sovětské vědy, ale dostal se mezi ně „[...] protisovětský emigrant, kosmopolita a skrytý trockista Roman Jakobson [...]“²³, který je spolu s buržoasií ovlivnil natolik, že společně vytvářeli nemarkxistickou vědu, tedy strukturalismus. (Tamtéž, s. 2)

Sgall ve své stati kritizuje především přílišnou strukturalistickou zaměřenost na jazykové jevy, odtrhování jazyka od myšlení, od vývoje jazyka, od společnosti a její historie. Dále u Pražského lingvistického kroužku odsuzuje směšování jazyka s kulturou, jejich údajný formalismus, kosmopolitismus, idealismus, nedbání na tradici a nadměrnou nesrozumitelnost a exkluzivnost. Zaměřuje se také na posouzení strukturalistické fonologie, tvarosloví a syntaxe. Všechny tyto vědy hodnotí jako jednostranné a schematické. Velkou část textu věnuje kritice jazykovědce Romana Jakobsona. Nesouhlasí s jeho teorií imanence, teorií o teleologii jazyka a o statických zákonitostech. Odmítá Jakobsonův názor na rozdílnost funkcí básnického a sdělovacího jazyka. Nakonec se odklání od vědy jako takové, a kritizuje Jakobsona za jeho údajné nepřátelství k SSSR. V další části textu naopak vyzdvihuje význam prací strukturalistů Viléma Mathesia, Bohumila Havránka a Františka Trávníčka. Podle něj tito jazykovědci strukturalismu skutečně nepodlehli a při své práci strukturalistické teorie nevyužívali. (Tamtéž, s. 3 – 11)

---

²³ SGALL, Petr. Stalinovy články o jazykovědě a Pražský linguistický Strukturalismus. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1952, roč. 13, č. 1, s. 2.

5.2 František Trávníček: Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce

Dalším jazykovědcem, jenž se vyjádřil ke Stalinovým článkům a zapojil se do kritiky strukturalismu, byl František Trávníček. V roce 1951 byl Slovanským nakladatelstvím knižně vydán jeho text pojmenovaný *Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce*²⁴. Tato kniha je rozdělena do sedmi kapitol. První z nich nese název *Epochální význam Stalinových statí o marxismu v jazykovědě a z toho plynoucí potřeba kritické revise t. zv. strukturalismu*²⁵. Toto podrobné pojmenování vystihuje obsah první kapitoly. Trávníček se v ní věnuje velkému významu Stalinových statí pro jazykovědu, a to nejen sovětskou. Připomíná omyly marxismu vedoucí k bezvýchodné situaci sovětské jazykovědy, kterou však podle něj Stalin svými články dokázal vyřešit a našel cestu pro novou správnou jazykovědu. Řešením je podle Trávníčka vystavět jazykovědu a všechny ostatní vědy na filozofickém materialismu a marxismu. Úkolem jazykovědy je podle něj pomoc při budování socialistické společnosti. Kritiku strukturalismu vidí Trávníček jako velmi nutnou, protože je strukturalismus idealistický směr, který v některých bodech odporuje marxistickým zásadám o obecné teorii jazyka a neměl už by být dále v jazykovědě šířen. V dalších šesti kapitolách se tedy věnuje vlastnímu rozboru a kritice strukturalismu. Zabývá se v nich strukturalistickým pojetím jazyka jako znaků, vztahu jazyka k realitě, fonologií, synchronismem, srovnáváním jazyků nepříbuzných a nakonec idealistickou a kosmopolitickou povahou strukturalismu. (Trávníček, 1951a, s. 5 – 29)

5.3 Vladimír Skalička: Ke kritice strukturalismu

Vladimír Skalička svůj článek *Ke kritice strukturalismu*²⁶, jenž vyšel roku 1951 v *Tvorbě*, uvozuje prohlášením, že je třeba kritizovat strukturalismus, neboť to byl

---

²⁴ TRÁVNÍČEK, František. *Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce*. 1. vydání. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951a. 31 s.

²⁵ Tamtéž, s. 5

²⁶ SKALIČKA, Vladimír. Ke kritice strukturalismu. *Tvorba: list pro kritiku a umění.*, 1951, roč. 20, s. 1011 – 1012.

samoúčelný buržoazní směr sloužící vládnoucí třídě a ovlivňující lingvistiku i literární vědu (Skalička, 1951, s. 537).

Zásadní chybou strukturalismu je podle Skaličky mísení lingvistiky a literární vědy. Kritizuje hlavně pochybení lingvistického strukturalismu, který podle něj podlehl idealismu strukturalistické literární vědy a v jejím zájmu vytvořil formalistickou teorii samostatného básnického jazyka (Tamtéž, s. 537). Dále nesouhlasí se strukturalistickým synchronismem, odtrháváním jazyka od společnosti a se strukturalistickou fonologií.

Vladimír Skalička se postupně vyjadřuje k některým členům Pražského lingvistického kroužku, a to k Vilému Mathesiovi, Romanu Jakobsonovi, Nikolaji Trubeckému, Bohumilu Havránkovi, Františku Trávníčkovi a nakonec kriticky zhodnotí sám sebe.

U prací Viléma Mathesia upozorňuje na jeho přehlížení historického vývoje. Přesto se nevyjadřuje nijak kriticky ke skutečnosti, že se důrazně vymezoval proti dřívější historickosrovnávací jazykovědě. Trubeckého a Jakobsona kritizuje za vytvoření fonologie, která je podle něj odtržena od skutečnosti. Jako pokrokové hodnotí Skalička práce Bohumila Havránka, ve kterých se zabýval spisovným jazykem. Oceňuje jeho boj v diskuzi o správné češtině v r. 1932, která vedla k potlačení purismu proti němčině. Kritizuje však tento boj za neujasněnost cílů týkajících se správnosti češtiny, která mohla vést k otevřenému kosmopolitismu. V Havránkově díle *Vývoj spisovného jazyka českého*²⁷ Skalička kladně hodnotí zohledňování souvislostí společenského a jazykového vývoje. Chybné je pro něj chápání spisovného jazyka jako autonomního komplexu bez ohledu na ostatní části národního jazyka. Kritizuje také zohledňování pouze jednotlivostí v souvislostech vývoje jazyka a společnosti. Havránek podle něj nechápe společnost a jazyk jako dialektickou jednotu. U Františka Trávníčka Skalička oceňuje jeho práce v oblasti gramatiky a slovníku. Píše o něm, že strukturalismem nebyl skoro vůbec zasažen a hlásil se k němu pouze slovně. Skalička se vyjadřuje také ke své vlastní práci, která se týká typologie. Podle něj byly jeho první studie zasaženy snahou vyrovnat se

---

²⁷ HAVRÁNEK, Bohuslav. *Vývoj českého spisovného jazyka*. Vyd. 1. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1980. 159 s.

fonologii v její abstraktní přesnosti, proto jsou zatíženy mnoha zbytečnými termíny a také úsilím nalézt čisté strukturní protiklady (Skalička, 1951, s. 538 – 540). Prohlašuje však, že jeho pozdější práce jsou těchto chyb zbaveny. Dále píše, že se mu přesto ještě nepodařilo „vysvětlit gramatický vývoj ve světle celkového historického vývoje“²⁸.

Nakonec Skalička shrnuje všechny chyby strukturalismu, které z něho podle něj dělají idealistický směr. Bylo to vytvoření teorie básnického jazyka, nepřihlížení k historii, také k vývoji společnosti a vytváření abstraktních schémat odtržených od skutečnosti. Dodává, že práce z období strukturalismu by se neměly hned odsuzovat, neboť mohou skrývat užitečné objevy, které však nejsou dílem strukturalismu. Úkolem lingvistiky je pro Skaličku vytvoření nové marxistické jazykovědy, která se bude řídit podle sovětské jazykovědy a zároveň bude používat užitečné domácí lingvistické práce. (Tamtéž, s. 541)

5.4 Referát Karla Horálka k Československé diskuzi o fonologii

Příspěvek Karla Horálka k československé diskuzi o fonologii se také týká kritiky strukturalismu. Tato diskuze se konala v Praze 17. června roku 1953. Uspořádal ji Československo-sovětský institut a Ústav pro jazyk český ČSAV. Horálkův referát vyšel v roce 1954 v časopise Slovo a slovesnost pod názvem *Československá diskuze o fonologii v červnu 1953 (referáty K. Horálka a Št. Peciara, shrnutí diskuze)*²⁹.

Horálkův referát k diskuzi o fonologii začíná úvodními poznámkami, ve kterých již v prvním odstavci prozrazuje, že jde o kritické zhodnocení jazykovědy za doby, kdy v Československu vládl strukturalismus. Z jeho vyjádření, že účelem je kriticky zhodnotit „naši jazykovědu“³⁰, můžeme usoudit, že se od tohoto období tolik nedistancoval. Podle Horálka byla sovětská diskuze o fonologii přínosná nejen po stránce odborné, ale ukázala i to, že kritika a zavržení strukturalismu, které se zdály být v posledních letech jednoduchou záležitostí, je věc složitější. Referát

---

²⁸ SKALIČKA, Vladimír. *Vladimír Skalička : souborné dílo. II. díl, (1951-1963)*. Vyd. 1. Praha : Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2004, s. 540.

²⁹ HORÁLEK, Karel. PECIAR, Štefan. TLUSTÁ, Eva. Československá diskuze o fonologii v červnu 1953 (referáty K. Horálka a Št. Peciara, shrnutí diskuze). *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1954, roč. 15, č. 1, s. 29 – 48.

³⁰ Tamtéž, s. 29

profesora Karla Horálka se od ostatních kritik liší. Nepodporuje přímo hlediska strukturalistická, ale upozorňuje na povrchnost dosavadní kritiky strukturalismu a na důležitost otázek, kterými se strukturalisté zabývali, čímž myslí hlavně otázky týkající se fonologie, které podle něj dostatečně nevyřešili ani sovětští jazykovědci. Východiskem je pro něj zpracování těchto otázek na marxistickém základě a systematická kritika strukturalismu podle vzoru sovětské kritiky marxismu. (Horálek, 1954, s. 29 – 30)

Horálkova práce pokračuje výtkami ke kritice strukturalismu. Kritikám vyčítá jejich nepodloženost, neznalost a prázdná tvrzení. Postupně se vyjadřuje k některým bodům kritiky. Zamítá Sgallův výrok, že strukturalistické pojetí dialektiky je hegelovské. Považuje toto tvrzení za příliš abstraktní a nesprávné. Dále Horálek odmítá Čemodanův názor o výlučnosti revolučních zvrátů ve strukturalistickém pojmání jazykového vývoje. Nesouhlasí s Trávníčkovým tvrzením o strukturalistickém odtrhování jazyka od myšlení a odmítání dorozumívací funkce jazyka, dále nesouhlasí s kritikou typologie pro její poměr ke strukturalismu. Podle Horálka je úkolem jazykovědy odstranění všech chyb, které problematizují rozšíření marxismu v jazykovědě, zároveň však ponechání si kladných výsledků a jejich správné rozvíjení. (Tamtéž, s. 30 – 33)

6 Hlavní témata kritických polemik

V následujících kapitolách se budu věnovat čtyřem nejrozsáhlejším tématům kritiky strukturalismu v československé lingvistice. Jsou jimi kritika strukturalistického pojetí jazykového znaku, kritika typologie, kritika fonologie a kritika synchronní metody zkoumání jazyka.

6.1 Kritika strukturalistického pojetí jazykového znaku

Nejprve se zaměřím na kritické poznámky k strukturalistickému pojetí jazykového znaku v článku *Petra Sgalla Stalinovy články o jazykovědě a pražský lingvistický strukturalismus*³¹. Sgall v tomto textu spojuje strukturalistickou teorii arbitrárních znaků s přílišnou strukturalistickou zaměřeností na vzájemné vztahy jazykových jevů bez přihlížení k vývoji jazyka a společnosti. Arbitrární znaky definuje jako „značky nezávislé na myšlení a na historických podmínkách“³², což se mu jeví jako hledisko metafyzické a neslučitelné s dialektickým materialismem. Podle Sgalla je teorie o arbitrárních znacích jedním z důvodů, proč je strukturalismus směr založený na idealismu. (Sgall, 1952, s. 3)

Sgallova definice arbitrárních znaků jako nezávislých na myšlení a na historických podmínkách je nesprávná. Jazykové znaky jsou podle strukturalistů arbitrární, neboť neexistuje žádný příčinný vztah mezi jejich formou a obsahem, tedy neexistuje žádný příčinný vztah mezi tím, z jakých se určité slovo skládá hlásek a jeho významem. Co se týče nezávislosti znaků na myšlení a na historických podmínkách, strukturalisté naopak zastávali názor, že všechny lidské vjemy a myšlenky se přetváří v lidském mozku do složitě organizované říše znaků. Dále strukturalisté prohlašují, že znak se vztahuje ke skutečnosti, kterou se snaží vyjádřit (Vachek, 2005, s. 88). Tudíž jsou podle strukturalistů jazykové znaky závislé na myšlení a na skutečnosti, tedy i na historických podmínkách.

---

³¹ SGALL, Petr. Stalinovy články o jazykovědě a Pražský lingvistický Strukturalismus. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1952, roč. 13, č. 1, s. 1 - 11.

³² Tamtéž, s. 3

Jaroslav Bělič ve svém článku *Překonáním strukturalismu k marxistické jazykovědě*³³ píše, že „neexistuj nějaký obecně platný zákonitý poměr mezi sestavou hlásek, tvořících slovo nebo vyjadřujících nějaký vztah, a příslušným pojmem nebo vztahem“³⁴. Důkazem je pro něj existence různých odlišných jazyků. Podle něj je to také důvod, proč strukturalisté chápali jazyk jako strukturu jazykových znaků. Bělič upozorňuje na to, že se strukturalistická teorie jazykového znaku zásadně lišila od znakové teorie Helmholtze a Plechanova, protože ti považovali pojmy za podmíněné znaky a symboly. Přesto všechno Bělič došel k závěru, že strukturalismus svou teorií jazykového znaku odtrhuje jazyk od myšlení. Neudává žádný důvod pro tento úsudek, píše jen, že je to „tuším jasné“³⁵. Dále tvrdí, že strukturalistická teorie znaku směřovala jazyk s kulturou, protože vytvářela společný základ pro systémy znaků všech uměleckých odvětví. Podle Jaromíra Běliče strukturalistická teorie jazykového znaku usnadnila novému učení N. J. Marra, aby se se svou teorií o nadstavbovém charakteru jazyka ujalo i v československé lingvistice. (Bělič, 1951, s. 988)

Dalším kritikem této strukturalistické teorie byl František Trávníček. Ve své knize *Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce*³⁶ věnoval tématu pojetí jazykového znaku ve strukturalismu celou druhou kapitolu s názvem *Strukturalistické pojetí jazyka, jazykových prostředků jako znaků a symbolů*.

Na začátku této kapitoly Trávníček uznává správnost strukturalistického chápání jazyka jako systému, který je uspořádán podle vnitřních zákonů a vztahů, a také strukturalistické zkoumání jazyka v jeho celistvosti (Trávníček, 1951a, s. 7). Trávníček však kritizuje strukturalistické pojetí jazykových prostředků jako znaků. Cituje heslo *strukturální lingvistika*³⁷ z *Ottova slovníku naučného nové doby*, ve kterém se píše, že strukturální lingvistika „chápe jazyk jako strukturu znaků

---

³³ BĚLIČ, Jaroslav. Překonáním strukturalismu k marxistické jazykovědě. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1950, roč. 20, s. 987 – 989.

³⁴ Tamtéž, s. 988

³⁵ Tamtéž, s. 988

³⁶ TRÁVNÍČEK, František. *Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce*. 1. vydání. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951a. 31 s.

³⁷ HAVRÁNEK, Bohuslav. Strukturální lingvistika, in: *Ottův slovník naučný nové doby : dodatky k Velikému Ottovu slovníku naučnému*. Díl 6. Sv. 1. Praha : Novina, 1940, s. 455–457.

jazykových, tj. základní řady z říše znaků vyznačené přímým vztahem k realitě³⁸. Podle něj termín znak nevystihuje zvukovou povahu jazykových prostředků, protože je to obecný pojem označující vlastnost, rys nebo symbol. Trávníček se zamýšlí, jaký význam slovo znak v této strukturalistické definici má. Tvrdí, že pokud by znak znamenal spojení zvukové nebo grafické skutečnosti s významem odkazujícím k mimojazykové realitě, znamenal by znak jazykový prostředek a definice by nedávala smysl. Dochází tedy k závěru, že pojem znak musí mít stejný význam jako slovo symbol. Argumentuje tedy tím, že jazykové prostředky nejsou symboly, tudíž je podle něj strukturalistická teorie jazykových znaků nesprávná. (Trávníček, 1951a, s. 8)

Trávníčkův závěr o stejném významu pojmu znak jako pojmu symbol se zdá být chybný. Spojení grafické nebo zvukové formy s významem opravdu definuje jazykový znak, tedy i jazykový prostředek. Strukturalismus ovšem nevidí znaky pouze v jazyce, ale vidí je i v ostatních oblastech lidské činnosti. Každý z těchto znaků má svou formu a obsah, tvoří jednotu, která se vztahuje ke skutečnosti. Věda, která se všemi těmito znaky dnes zabývá, se nazývá sémiotika. Proto chápu definici strukturální lingvistiky v *Ottově slovníku naučném nové doby* jako vyjádření, že jazykové znaky jsou součástí celé říše znaků v lidské společnosti. Všechny tyto znaky mají přímý vztah k realitě.

Dále Trávníček tvrdí, že strukturalistické vidění jazykových prostředků jako znaků je nemarxistické, protože odděluje jazyk od myšlení, neuznává dialektickou jednotu jazyka a myšlení a nedodržuje zásady materialistické filozofie (Tamtéž, s. 10). Má na strukturalismus velmi podobný názor jako Petr Sgall ve své stati *Stalinovy práce o jazykovědě a pražský lingvistický Strukturalismus*.

Jako důkaz neoddělitelnosti jazyka a myšlení Trávníček uvádí slovní zásobu, konkrétně rozdíl mezi slovy fundujícími a fundovanými. Podle něj slova fundovaná vytvářejí dojem, že vystihují vlastnost věci, jsou jejím symbolem, zatímco slova fundující by v tom případě byla bez obsahu. Důkazem neoddělitelnosti jazyka a myšlení je tedy dle Trávníčka srozumitelný obsah, jak slov fundujících, tak slov

---

³⁸ TRÁVNÍČEK, František. *Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce*. 1. vydání. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951, s. 8.

fundovaných, což podle něj znamená, že oba typy slov odrážejí realitu a vystihují podstatu věci. (Trávníček, 1950a, s. 10 – 11)

Jak jsem již ukázala výše, strukturalismus neodtrhoval jazyk od myšlení. Trávníčkův důkaz o neoddělitelnosti jazyka a myšlení je však nesmyslný. Význam slova fundovaného může vzbuzovat dojem, že vystihuje vlastnost věci, jen pokud je člověku znám význam slova fundujícího. Fundované slovo tento význam přebírá a přetváří ho nebo doplňuje o nové vlastnosti, tudíž to neznámá, že by fundované slovo ve srovnání s ním nemělo obsah. Slovo je znak, je tvořeno dialektickou jednotou, řečeno dobovým výrazem, formy a obsahu. Jak slovo fundující, tak slovo fundované musí mít obě tyto složky.

Dále se problematikou okrajově zabýval jazykovědec Karel Horálek. Ve svém článku³⁹, kterým se připojil k československé diskuzi o fonologii, odporuje Trávníčkovi a nepřímo i Sgallovi. Nesouhlasí s Trávníčkovým vyjádřením v jeho monografii *Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce*, konkrétně v kapitole *Objektivismus a kosmopolitismus v naší jazykovědě*. Zde Trávníček tvrdí, že strukturalistická teorie jazykového znaku je idealistická. Horálek toto tvrzení vyvrací, říká, že když strukturalismus považoval jazyk za soustavu znaků, odmítal tím jazykovou funkci dorozumivací a jeho spojení s lidským myšlením. Podle Horálka strukturalisté považovali jazyk za nástroj myšlení a dorozumívání stejně jako marxistická jazykověda. Upozorňuje na to, že sám Trávníček, ještě jako člen Pražského lingvistického kroužku, označoval jazyk za nástroj myšlení a komunikace a nikdo ze strukturalistů jeho názor nevyvracel. (Horálek, 1954, s. 32)

Podle Horálka chyba strukturalismu spočívala v tom, že jazykovou dorozumivací funkci strukturalisté nepovažovali za základní funkci. Odmítá, že by strukturalistická teorie jazykového znaku měla něco společného s noetickou teorií znaku, protože strukturalisté ve své teorii považovali znaky za „odrazy materiální reality v naší

---

³⁹ HORÁLEK, Karel. PECIAR, Štefan. TLUSTÁ, Eva. Československá diskuze o fonologii v červnu 1953 (referáty K. Horálka a Št. Peciara, shrnutí diskuze). *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1954, roč. 15, č. 1, s. 29 – 48.

mysli“⁴⁰. Horálek cituje Lenina, který říká, že pojmenování je nahodilé, což by bylo možné interpretovat jako Horálkovo nepřímé uznání teorie o arbitrarnosti znaku. Dodává, že je nutné u jazykových pojmenování rozlišovat složku formální, významovou a gramatickou. (Horálek, 1954, s. 32)

Na Horálkův názor v referátu k Československé diskuzi o fonologii v červnu 1953, že strukturalistická teorie jazykového znaku nemůže být chápána jako idealistické pojmání jazyka (Tamtéž, s. 32) reaguje František Trávníček článkem *Ke kritice strukturalismu*⁴¹ publikovaným ve Slovu a Slovesnosti roku 1954.

Trávníček se nejdříve vyjadřuje k Horálkovu výroku „akademik Trávníček sám v době, kdy strukturalismus uznával za správný, označoval jazyk za nástroj myšlení a dorozumění a [...] nad tím (se) také nikdo z linguistů pražské školy nepozastavoval“⁴². Trávníček tvrdí, že se nikdy ke strukturalismu nehlásil a nikdy s jeho teoriemi nesouhlasil, tudíž ho nepovažoval za správný. Členem Pražského lingvistického kroužku se stal bez vlastního přičinění, a to pro blízký vztah s Havránkem a Mathesiem, o kterých píše jako o význačných vědcích a čestných lidech. Jako důkaz o rozdílu v jeho pojmání jazyka vzhledem k strukturalistickému pojmání jazyka dokládá srovnání svého výroku v díle *Nástroj myšlení a dorozumění*⁴³ z roku 1940, ve kterém se podle něj o náš vnitřní život dělíme s ostatními pomocí řeči (Trávníček, 1940, s. 4) a strukturalistické definice o jazyce jako struktuře jazykových znaků s přímým vztahem k realitě (Havránek, 1940, s. 456). Trávníček vidí v těchto dvou chápání jazyka veliký rozdíl, nepíše už však jaký. Vše shrne do tvrzení, že Horálek se mýlí a navíc situaci „skresluje a odvádí pozornost od naléhavého úkolu rozebrat strukturalistické pojetí jazyka ve světle

---

⁴⁰ HORÁLEK, Karel. PECIAR, Štefan. TLUSTÁ, Eva. Československá diskuze o fonologii v červnu 1953 (referáty K. Horálka a Št. Peciara, shrnutí diskuze). *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1954, roč. 15, č. 1, s. 32.

⁴¹ TRÁVNÍČEK, František. Ke kritice strukturalismu. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1954, roč. 15, č. 3, s. 143 – 144.

⁴² HORÁLEK, Karel. PECIAR, Štefan. TLUSTÁ, Eva. Československá diskuze o fonologii v červnu 1953 (referáty K. Horálka a Št. Peciara, shrnutí diskuze). *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1954, roč. 15, č. 1, s. 32.

⁴³ TRÁVNÍČEK, František. *Nástroj myšlení a dorozumění : hrst úvah o spisovné češtině*. Praha : Fr. Borový, 1940. 231 s.

marxistického Stalínova učení o jazyce⁴⁴. Trávníček říká, že je třeba strukturalismus překonat. Drží se jedné definice strukturalistického pojetí jazyka, dokonce píše, že je nutné vycházet pouze z ní (Trávníček, 1954, s. 143 – 144). Tato definice mu v jeho kritice strukturalismu vyhovuje a nesnaží se najít využitelné důkazy pro svá tvrzení.

Na článek Františka Trávníčka opět reaguje Karel Horálek stejnojmenným článkem *Ke kritice strukturalismu*⁴⁵. Horálek poukazuje na to, že definice z dodatků Ottova slovníku naučného o strukturalistickém pojetí jazyka jako znaků, kterou Trávníček používá ke kritice strukturalismu, je vytržena z kontextu (Horálek, 1956, s. 114). Této definici chybí první část, která zní „strukturální jazykověda chápe jazyk jako strukturu (stavbu, celistvost) výrazových prostředků, ustálených a účelných (protože ustáleně, konvenčně plní jisté úkoly neboli funkce)⁴⁶. V této definici je slučováno pojetí jazyka jako nástroje a pojetí jazyka jako znakového systému. Podle Horálka „je třeba zjišťovat, co je v tomto ztotožňování nesprávného, ale předem lze říci, že to není ani chápání jazyka jako účelné soustavy výrazových prostředků, ani znakový ráz jazyka⁴⁷.

Horálek kritizuje Trávníčkovu zaměřenost pouze na jedinou definici strukturalismu. Upozorňuje na to, že existuje mnohem více definic strukturalismu, a že zrovna ta, kterou využívá Trávníček, je z doby, kdy byla práce Pražského lingvistického kroužku omezena. Podle Horálka je jeho vlastní použití definice, že strukturalismus pojímá jazyk jako „systém vyjadřovacích prostředků zaměřených na určitý cíl⁴⁸ lepší, protože pochází z roku 1929 a strukturalisté ji uznávali přes deset let. (Tamtéž, s. 114)

Dále Horálek píše, že by se marxistická kritika neměla zaměřovat pouze na definice. Cituje z Mathesiova pojednání *O požadavku stability ve spisovném*

---

⁴⁴ TRÁVNÍČEK, František. Ke kritice strukturalismu. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1954, roč. 15, č. 3, s. 144.

⁴⁵ HORÁLEK, Karel. Ke kritice strukturalismu. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1956, roč. 17, č. 2, s. 114 – 115.

⁴⁶ HAVRÁNEK, Bohuslav. Strukturální lingvistika, in: *Ottův slovník naučný nové doby : dodatky k Velikému Ottovu slovníku naučnému*. Díl 6. Sv. 1. Praha : Novina, 1940, s. 456.

⁴⁷ HORÁLEK, Karel. Ke kritice strukturalismu. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1956, roč. 17, č. 2, s. 114.

⁴⁸ Tamtéž, s. 114

*jazyce*⁴⁹, čímž dokládá, že Vilém Mathesius a s ním i pražská škola pojímali jazyk jako nástroj, jehož hodnota závisí na plnění jeho úkolu. Horálek vidí v Trávničkových pracích návaznost na přístup Pražské školy. Porovnává Mathesiův výrok, ve kterém Mathesius říká, že jazyk je nástroj, jehož hodnota je závislá na plnění jeho úkolu, s výrokem Trávničkovým o správnosti výrazových prostředků, které jsou správné tehdy, když naplňují roli nástroje myšlení a dorozumívání. (Horálek, 1956, s. 115)

Horálek poukazuje na vliv vídeňského psychologa Karla Bühlera na strukturalistické chápání jazyka jako nástroje. Také upozorňuje, že pojetí jazyka jako nástroje se objevuje již ve starověku. Stejně tak i myšlenka o znakovém charakteru jazyka je podle něj známá dávno před strukturalismem, proto odmítá její idealismus. (Tamtéž, s. 115)

Horálek opět nabádá marxistickou kritiku, aby se vyvarovala zjednodušování a následných chyb. Podle něj bude mít smysl jen v tom případě, že bude brát v úvahu veškerý kontext strukturalistických tezí. (Tamtéž, s. 115)

6.2 Kritika typologie

Roku 1951 Vladimír Skalička vydal dílo s názvem *Typ češtiny*, ve kterém se zabývá typologií jazyků a především popisem typu českého jazyka. Soustředí se na spisovnou češtinu 20. století. V předmluvě Skalička píše, že ho k napsání tohoto díla inspirovala Stalinova stať *O marxismu v jazykovědě*.

Skalička tvrdí, že je potřeba zkoumat náš vlastní jazyk i jazyky cizí. Důležité je podle něj vytvoření spojitosti mezi všemi jazyky pomocí obecné teorie jazyka, kterou vytváří právě typologie. Mezi jazyky existují velké rozdíly, ale i velké podobnosti. Těmito rozdíly a podobnostmi se typologie zabývá. Podle Skaličky je typologie užitečná také z hlediska poznání vlastního jazyka, dále kvůli didaktickému přínosu, neboť díky srovnávání jazyků se ulehčí naučení se cizímu jazyku. Nakonec argumentuje jazykovou kulturou v tom smyslu, že by každý měl znát složení a tendence češtiny pro lepší posouzení její správnosti. (Skalička, 2004, s. 475 – 477)

---

⁴⁹ MATHESIUS, Vilém. O požadavku stability ve spisovném jazyce, in: *Spisovná čeština a jazyková kultura: [Pražský lingvistický kroužek]*. Praha: Melantrich, 1932, s. 14 – 31.

Podle Skaličky může být typologie pro lingvistiku užitečná, i když byla vypracována v rámci strukturalismu, protože se snažila vyhnout se imanenci jazykového vývoje, uzavřenosti jazykového systému a samoučelnosti jazyka.

Na Skaličkovu dílo o typologii jazyků reagoval František Trávníček článkem *Strukturalistická typologie jazyková*⁵⁰, který byl roku 1951 publikován v časopise *Tvorba*.

Trávníček na začátku článku definuje typologii jako vědní odvětví, které se zabývá určením typů, jenž je použito v různých vědách i v jazykovědě. Podle Trávníčka se i přes Skaličkovu tvrzení, že se typologie snažila vyhnout chybám strukturalistů, těchto chyb dopustila a je tedy stejně idealistická, což je prý vidno v celkovém pojetí typologie i v rozboru jednotlivých jevů. (Trávníček, 1951, s. 1125)

Podle Trávníčka je nesprávné, aby se struktura češtiny zjišťovala pomocí srovnávání s jazyky nepřibuznými. V takovémto porovnávání vidí pouze pomůcku pro lepší pochopení a naučení se cizího jazyka. Trávníček kritizuje Skaličkův názor, že typologií, srovnáváním jazyků, lze poznat podstatu češtiny, její složení a tendence. Podle Trávníčka má poznání jiných jazykových struktur pro poznání struktury českého jazyka jen omezené využití, má význam „pomocný, ilustrativní, a to tím, že může přispět k osvětlení, pochopení některých českých jazykových jevů“.⁵¹ Odmítá poznání struktury jazyka prostřednictvím srovnání s jinými strukturami jiných jazyků. Podle Trávníčka lze strukturu jazyka poznat pouze ve spojitosti s národem, protože se jazyk vyvíjí v rámci jednotné lidské společnosti, která má společnou historii. Kritizuje Skaličkovu typologii za to, že se nesoustředí pouze na slovanské jazyky, které jsou češtině příbuzné. Srovnávání českého jazyka s jazyky nepřibuznými hodnotí jako neproduktivní. Typologie podle něj po vzoru strukturalismu odtrhuje jazyk od myšlení a utápí se v idealistickém formalismu. (Tamtéž, s. 1125)

Trávníček tvrdí, že se Skaličkova typologie neoprostila od teorie imanence, neboť nepohlíží na jazyk v souvislostech s dějinami národa a srovnává ho se strukturami,

---

⁵⁰ TRÁVNÍČEK, František. *Strukturalistická typologie jazyková. Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951, roč. 20, s. 1125 – 1126.

⁵¹ Tamtéž, s. 1125.

kteře vznikaly za jiných společenských podmínek. Důkazem pro něj je Skaličkovu vyjádření o intencích určitého typu, v tom smyslu, že je vývoj jazyka, ve kterém převládá určitý typ jazyka, řízen tímto typem k jeho naplnění. Také tvrdí, že Skalička předpokládá, že flexivnost češtiny je daná, což je podle něj právě znak pojetí jazyka jako imanentního. (Trávníček, 1951, s. 1126)

Trávníčkova kritika není úplně správná. Skaličkovu vyjádření nemusí být bráno teleologicky. I pro strukturalismus je myšlenka o jazyce, který sám sebe nutí k vývoji určitým směrem, velice extrémní. Skalička chce tímto tvrzením vyjádřit, že určitý typ preferuje určité jazykové prostředky v souvislosti s jejich systémovým postavením (ve slovo tvorbě, syntaxi atd.).

Trávníček dále řeší tezi z díla *Typ češtiny*, ve které Skalička říká, že v češtině je typická tvorba slovesných vět. Podle něj jsou výskyty vět neslovesných odchylkami se zvláštním důvodem (Skalička, 2004, s. 534). Trávníček nesouhlasí se zařazením neslovesných vět do odchylek. Podle něj jsou tyto typy pouze omezené v jejich využití. Můžeme však proti němu argumentovat tím, že jsou omezeny právě proto, že to jsou odchylky od jinak běžných slovesných vět bez omezení. Trávníček píše: „omezený rozsah neslovesných vět není apriorně dán flexivním rázem češtiny, nýbrž historicky a dialekticky, je to výsledek dlouhého, povlnného vývoje českého jazyka [...]“⁵². Trávníčkovo prohlášení však není v rozporu se Skaličkovým (strukturalistickým) chápáním jazyka. Jeho vidění flexivního typu jako dominujícího v českém jazyce nevyklučuje vliv historického vývoje na jazyk. Trávníček pokračuje: „[...] a ten (vývoj jazyka) je řízen výrazovými potřebami národa, souvisícími s jeho společenským vývojem, s veškerou jeho činností a s myšlením při ní vznikajícím“⁵³. Ani toto tvrzení není argumentací proti Skaličkovu. Konstatování, že převaha určitého typu v jazyce je ovlivněna výrazovými potřebami uživatelů tohoto jazyka, neodporuje Skaličkovu pojetí typologie. V díle *Typ češtiny* Skalička píše: „Dále jsou bezslovesné věty, které mají vyjádřit nějakou odlišnost od normálního vyjádření, např. nedbalý styl, prudké hnutí mysli ap., jako *Kampak s tím!*

---

⁵² TRÁVNÍČEK, František. Strukturalistická typologie jazyková. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951, roč. 20, s. 1125.

⁵³ Tamtéž, s. 1125

*K čemu to? Pomoc! Pozor!*⁵⁴, což by mohlo dokazovat, že bere za samozřejmý vliv myšlení na tvorbu jazyka. Zde se však z Trávníčkovy strany jedná spíše než o objektivní kritiku jazykové teorie o kritiku použitých slov a slovních spojení.

V další části článku Trávníček opět připomíná Skaličkovu údajné ignorování vývoje jazyka. Skalička píše, že by mohlo být tvoření 3. os. pl. od slova *dělat* považováno za aglutinační, a to v případě, že by se koncovka *-me* pojímala jako spojení *-m* a *-e*. V tom případě by osoba a číslo nebylo vyjádřeno jednou koncovkou, jak je tomu u jazyků typu flexivního. Skalička tento případ přirovnává k principu tvoření sloves v turečtině (Skalička, 2004, s. 528 – 529). Zda je tato teorie správná nebo ne zde nebudu traktovat. Chci jen ukázat, že Trávníček proti ní chybně argumentuje. Za prvé je nesprávný jeho výklad Skaličkovy výše zmíněné myšlenky. Podle něj Skalička tvrdí, že tvar *děláme* vznikl z tvaru *dělám*. To však není pravda. Skalička přirovnáváním češtiny k turečtině má na mysli, že by zde mohla být podobnost v tvoření tvarů prostřednictvím připojování více sufixů ke kořeni slova. Když odhlédnu od skutečnosti, že se žádné takové tvrzení, které si Trávníček sám vyvodil, ve Skaličkově díle *Typ češtiny* nevyskytuje, stále je jeho kritika mylná. Svůj nesouhlas odůvodňuje tím, že až do 14. století bylo předchozím tvarem slova *dělám* tvar *dělaju*, tudíž podle něj nemohla 3. os. pl. slova *dělat* vzniknout z 1. os. sg. Je pravda, že přechodním tvarem slova *dělám* byl ve staré češtině tvar *dělaju*. Trávníček už však neuvedl, jakým způsobem došlo ke změně tohoto tvaru. Ve staré češtině měla všechna slovesa v 1. os. sg koncovku *-u*, pouze pět sloves atematických mělo příponu *-m*. Díky tvarové analogii – dlouhé koncovky 2. a 3. os. sg. sloves 5. třídy (*děláš, dělá*) podobné tvarům sloves atematických (*víš, ví*), zprostředkovaly přejetí atematického tvaru 1. osoby.⁵⁵ Tedy je pravdou, že tvar *děláme* nevznikl od tvaru *dělám*, protože byl analogicky převzat od tvarů atematických sloves. Není však vyloučeno, že tvar *víme* nebyl odvozen od tvaru *vím* přidáním hlásky *-e*. Kdyby chtěl Skalička prokázat tuto teorii, pravděpodobně by si vybral příklad ze sloves

---

⁵⁴ SKALIČKA, Vladimír. *Vladimír Skalička : souborné dílo. II. díl, (1951-1963)*. Vyd. 1. Praha : Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2004, s. 534.

⁵⁵ BAUER, Jaroslav - LAMPRECHT, Arnošt - ŠLOSAR, Dušan. *Historická mluvnice češtiny*. 1. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 233 – 234.

atematických. Typologie je však založena na synchronním pohledu na jazyk, proto jsou tyto připomínky o chybějícím přihlížení k vývoji jazyka irelevantní.

Na Trávníčkovu kritiku typologie Skalička odpovídá článkem *Ke kritice t. zv. typologie jazyků*⁵⁶. V této krátké stati Skalička hodnotí Trávníčkovu kritiku jeho díla *Typ češtiny* jako přínosnou. Nesouhlasí s jeho názorem o zamítnutí srovnávání nepříbuzných jazyků, a to kvůli přínosu typologie v teorii překladu a v teorii vyučování jazyků. Zamítá oddělování teorie a praxe, jak to dělá Trávníček. (Skalička, 1951, s. 3)

Naopak souhlasí s tím, že typologie potřebuje kritiku, protože vznikla na začátku 19. století jako součást ideologické jazykovědy a on sám ji vypracoval v souvislosti se strukturalismem. Podle něj má Trávníček pravdu v tom, že by se typologie neměla stavět do pozice samostatné vědy nezávislé na ostatních částech lingvistiky. Naznačuje však, že on sám nic takového ve svém díle netvrdí. Dále souhlasí s výtkou, že chybou typologie je nezohledňování vývoje společnosti a myšlení v souvislosti s vývojem jazyka. Dodává však, že tyto souvislosti nedovede zatím nikdo vysvětlit, i když se o to snaží sovětská lingvistika. Nakonec přiznává také to, že synchronní pohled na jazyk, na kterém je typologie založena, je její vadou. Podle něj se typologie této vady dokáže zbavit. (Tamtéž, s. 3)

Skaličkova odpověď byla otištěna v roce 1951 v *Tvorbě*. S přihlížením k této skutečnosti je snadnější pochopit Skaličkovu podvolení se Trávníčkově kritice a její klidné přijetí. V pozdější reakci na kritiku v roce 1954 svou práci obhajuje mnohem více.

Na Trávníčkovu kritiku jazykovědné typologie reaguje kromě Vladimíra Skaličky také Petr Sgall, a to článkem *K diskuzi o strukturalismu v jazykovědě*⁵⁷ v *Tvorbě* v roce 1952. Sgall se v něm vyjadřuje k diskuzi o strukturalismu, jež proběhla v časopise *Tvorba*. Hodnotí ji jako přínosnou v bodě, ve kterém ukázala, že je strukturalismus škodlivý směr stojící v rozporu s marxismem-leninismem. Její

---

⁵⁶ SKALIČKA, Vladimír. Ke kritice t. zv. typologie jazyků. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951, roč. 20, s. 3.

⁵⁷ SGALL, Petr. K diskuzi o strukturalismu v jazykovědě. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1952, roč. 21, s. 4.

užitečnost vidí také v odkrytí hlavních jazykovědných a estetických otázek. (Sgall, 1952, s. 4)

Namítá však, že diskuze v *Tvorbě* se dostatečně nezaměřila na další možnosti a vyhlídky československé jazykovědy, její uplatnění marxismu-leninismu. Přiznává, že chybným byl již jeho první článek, který tuto diskuzi zahájil, neboť se příliš zaměřoval na osvětlení pochybení strukturalismu teoreticky a abstraktně, místo aby ukázal tyto chyby na konkrétních pracích a pomohl k jejich překonání a zároveň k nalezení správného směru pro jazykovědu. Podle něj je pro nalezení správné orientace jazykovědy potřeba nalezení správného poměru teorie a praxe. Zde naráží na Trávníčkův článek *Strukturalistická typologie jazyková*. Sgall kritizuje Trávníčkovu vyjádření o užitečnosti srovnávání cizích jazyků v praxi, při studiu cizích jazyků, a o jeho idealistické povaze při teoretickém výzkumu (Trávníček, 1951, s. 1125). Podle něj je to proti marxistickému názoru, protože odtrhuje teorii od praxe. Sgall píše, že teorie má vytvářet podklad pro praxi a praxe propůjčuje teorii její vědeckost (Sgall, 1952, s. 4). Stejnou námitku proti Trávníčkovi měl také Skalička.

Na Sgallovu kritiku reaguje František Trávníček v článku *Strukturalistická jazyková typologie a marxistická jednota teorie a praxe (dokončení diskuze z Tvorby)*⁵⁸, který byl zveřejněn v časopise *Naše řeč* z důvodu zrušení časopisu *Tvorba*.

Trávníček odmítá Sgallovo tvrzení, že odděluje teorii od praxe, a tím je v rozporu s marxistickým pojetím teorie a praxe. Naopak tvrdí, že tuto teorii ve svém článku *Strukturalistická typologie jazyková* plně využívá. Podle něj je sice srovnávání jazyků v praxi užitečné, ale nedokazuje to, že je Skaličkova typologie pro praxi uplatnitelná, protože tato typologie není teorií, ale pouhou empirií. To je pro něj důkazem, že jeho předchozí článek neodporuje marxistickému pojetí neoddělitelnosti teorie od praxe. „Jestliže jsem tedy přiznal užitečnost typologické empirie, ale neschvaluji typologickou teorii, není v tom žádný rozpor, neboť empirie není teorie, nijak nedokazuje správnost teorie.“⁵⁹ Trávníček nesouhlasí se Skaličkovou

---

⁵⁸ TRÁVNÍČEK, František. Strukturalistická jazyková typologie a marxistická jednota teorie a praxe. *Naše řeč*, 1951/2, roč. 35, č. 9 – 10, s. 172 – 175.

⁵⁹ Tamtéž, s. 173

teorii jazykových typů, ale ve srovnávání nepříbuzných jazyků, kterým Skalička tyto typy dokládá, vidí užitečný nástroj ke studiu cizích jazyků. Trávníček dále píše, že se jazyková teorie nesmí stát sběratelkou dat a faktů. Jazykovědná teorie podle něj musí jazykové jevy zobecňovat, nalézat jejich vzájemné vztahy, hledat jejich vnitřní zákony (Trávníček, 1951/52, s. 174). To vše však typologie splňuje. Skaličkova teorie jazykových typů používá jazyková data k zobecnění způsobů tvoření jazyků, hledá mezi jazykovými jevy souvislosti i rozdíly a podle toho i zákonitosti. Typologie je podle Trávníčka nesprávná, protože je to věda synchronní, nezabývá se jazykovým vývojem.

Dále Trávníček reaguje na Sgallovo vyjádření, že vědeckost teorie je závislá na dobrém uplatnění v praxi. Podle něj je to převažování praxe nad teorií, což je nemarxistické. Trávníček píše, že sama teorie musí být správná, aby mohla být správná také praxe. Trávníček připomíná Stalinovu kritiku marrismu. Tvrdí, že Skaličkovu typologii zkritizoval v duchu Stalinovy obecné teorie o jazyce. Našel v ní tedy nemarxismus, idealismus. Podle něj odtrhuje jazyk od myšlení, nedbá vývoje jazyka, odtrhuje jazyk také od národa, protože srovnává češtinu s nepříbuznými jazyky a nerespektuje vlastní charakter češtiny vzniklý vlivem vývoje jejích uživatelů. Trávníček dochází k závěru, že pokud je typologická teorie nesprávná, nemůže být správná ani praxe, která z ní vychází. (Tamtéž, s. 175)

O rok později napsal František Trávníček další stať do časopisu *Naše řeč*, ve které se mimo jiné vyjadřoval opět k strukturalistické typologii jazyků. Tato stať se jmenuje *Stalinská epocha jazykovědy*⁶⁰ a Trávníček ji napsal v souvislosti s úmrtím J. V. Stalina.

Typologie je pro Trávníčka důsledkem strukturalistického nepochopení podstaty jazyka a jeho souvislosti s národem. Strukturalistická typologie zastoupena Vladimírem Skaličkou rozděluje jazyky do pěti typů *isolačního*, *aglutinačního*, *flexivního*, *introflexivního* a *polysynthetického* (Skalička, 2004, s. 478). V češtině je podle Skaličky nejsilněji zastoupen typ *flexivní*, čeština však obsahuje znaky také jiných typů a podobá se tak některým jiným jazykům. Hojně se v české gramatice projevuje typ *isolační*, např. ve vyjádření přivlastňování a v řadě časů a způsobů.

---

⁶⁰ TRÁVNÍČEK, František. Stalinská epocha jazykovědy. *Naše řeč*, 1953, roč. 36, č. 5 – 6, s. 129 – 139.

Aglutinační je především české skloňování, časování a odvozování jmen i sloves. *Introflexe* a *polysynthese* není v češtině tak častá, ovšem i znaky těchto typů se objevují (Skalička, 2004, s. 535 – 536). Trávníček to hodnotí jako odtržení jazyka od národa, znehodnocení jeho podílu na vytvoření národního jazyka. Dále typologii obviňuje z opomíjení národní svébytnosti českého jazyka, z kosmopolitismu a napomáhání imperialismu. (Trávníček, 1953, s. 135 – 136)

V předešlé části tohoto článku, ve které se zabývá otázkou vzniku jazyka, Trávníček píše, že vývoj jazyka je „objektivní proces, probíhající nezávisle na vůli lidí“.⁶¹ Když se však o něco dál vyjadřuje k typologii, kritizuje ji za to, že v jejím pojetí „není český jazyk výsledkem tvůrčí práce českého národa“⁶². V těchto dvou výrocích je jistá kontradikce. Pokud Trávníček tvrdí, že je čeština výsledkem tvůrčí práce, která je vždy intencionální, nemůže být vývoj jazyka nezávislý na lidské vůli. Vývoj jazyka je objektivní, v tom smyslu, že souvisí s lidskou činností a okolními jevy bez intence lidské vůle, zároveň je imanentní, vyvíjející se samostatně v rámci svého systému. To znamená, že je Trávníčkova kritika typologie v tomto bodě nesprávná.

Trávníček kritizuje strukturalistickou fonologii a typologii za přehlížení souvislostí mezi jazykem, národem a jejich dějinami, také za skreslování poznatků o jazycích. Podle něj (a Stalina) je porovnávání příbuzných jazyků pro jazykovědu přínosné. Nepíše však, proč by porovnávání nepříbuzných jazyků nemohlo být také užitečné (Trávníček, 1953, s. 138). V jeho předešlé stati *Strukturalistická typologie jazyková* přisuzuje srovnávání nepříbuzných jazyků praktický význam pro vzdělávací účely.

Na Trávníčkův článek *Stalinská epocha jazykovědy* Vladimír Skalička reaguje statí *Odpověď na kritiku typologie*⁶³. Na začátku své práce upozorňuje na nejednotnost Trávníčkových názorů na teorii typologie. Cituje z jeho článků z *Tvorby* i *Naší řeči* a ukazuje, že Trávníček jednou přisuzuje typologii význam praktický, jednou zase empirický, a dokonce i teoretický, který v ostatních člancích vysloveně odmítá.

---

⁶¹ Tamtéž, s. 131

⁶² Tamtéž, s. 136

⁶³ SKALIČKA, Vladimír. Odpověď na kritiku typologie. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1954, roč. 15, č. 2, s. 72 – 77.

Skaličku k reakci na Trávníčkův článek donutilo především jeho tvrzení, že typologie slouží imperialismu. Hodnotí to jako velmi vážné vyjádření, a proto vidí potřebu odpovědět. (Skalička, 1954, s. 72 – 73)

Skalička poukazuje na stáří typologie jako vědy. Její počátek zasazuje do začátku 19. století. Znehodnocuje tím Trávníčkův výrok, že je typologie nový směr společně s fonologií. Dále píše, že Rusko, díky existenci různých jazyků na jeho území, má nejsilnější typologickou tradici (Tamtéž, s. 73). „V dnešní postalinské sovětské vědě má typologie význačné místo, i když se vůči ní vyžaduje zlepšení atd.“⁶⁴

Skalička se postupně vyjadřuje k jednotlivým Trávníčkovým výtkám proti typologii. Jako první odpovídá na jeho kritiku přikládání stejného významu srovnávání nepříbuzných jazyků jako srovnávání příbuzných jazyků. Skalička píše, že je potřeba vytvořit novou typologii, odlišnou od marrovského pojetí stadiální typologie. Vidí za samozřejmou typologickou spřízněnost příbuzných jazyků a je podle něj známou skutečností, že nepříbuzné jazyky se občas vyznačují podobnou stavbou. Skalička shledává kritiku stavění srovnávání příbuzných a nepříbuzných jazyků na stejnou úroveň za nesmyslnou. (Tamtéž, s. 73 – 74)

Poté Skalička reaguje na další bod kritiky, v němž je typologie odmítána pro nedostatečné zkoumání české gramatiky v souvislosti s dějinami národa. Skalička proti tomu namítá, že by tato kritika byla jistě na místě, kdyby takový postup zkoumání gramatik byl v jazykovědě obvyklý. Poukazuje na to, že zkoumání jazyka v souvislosti s dějinami národa je teprve věcí budoucnosti, kdy tyto souvislosti bude možné opravdu vědecky dokázat. Upozorňuje na to, že ani Trávníčkova *Mluvnice spisovné češtiny* nevykládá gramatiku v souvislostech s dějinami národa, ale nemyslí si, že by proto měla být odmítnuta. Varuje před unáhlenými závěry, které vedou k podobným tendencím, jako mělo učení N. J. Marra. Nepříjemné jsou pro něj nepodložené výklady, které spojují jazyk s historií pouze slovně. Naráží na Trávníčkovu studii *Slovanské jazyky ve světle Stalinových statí*⁶⁵, ve kterých Trávníček tvrdí, že se slovanská deklinace postupně

---

⁶⁴ SKALIČKA, Vladimír. Odpověď na kritiku typologie. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1954, roč. 15, č. 2, s. 73.

⁶⁵ TRÁVNÍČEK, František. Slovanské jazyky ve světle Stalinových statí. *Slavia*, 1952, roč. 21, č. 1, s. 45 – 49.

zjednodušuje, čímž se zvyšuje její výrazová potence (Trávníček, 1952 \3, s. 46). Skalička proti tomu namítá, že by to tedy mohlo znamenat úpadek češtiny kvůli její bohaté deklinaci. Zároveň tedy i zaostalost slovanských jazyků oproti třeba pravidelné angličtině. (Skalička, 1954, s. 75)

Třetí Trávníčkova výtka, k níž se Skalička vyjadřuje, se týká vidění češtiny jako souhrnu prvků ze všech světových jazyků bez zohledňování národního charakteru. Trávníček typologii hodnotí jako kosmopolitní vědu sloužící imperialismu. Skalička odmítá takové tvrzení. Upozorňuje na to, že typologie se zabývá podobnostmi a odlišnostmi všech jazyků, pomáhá k jejich poznání. Kde Trávníček vidí kosmopolitismus a napomáhání imperialismu, Skalička nachází pouze snahu o mezinárodní sounáležitost. Proti Trávníčkovu vyjádření, že podle typologie je český jazyk „slepenec z prvků všech jazyků na světě“⁶⁶, se ohrazuje poukázáním na teorie jiných sovětských lingvistů (A. V. Desnickaja, J. S. Maslova, A. S. Čikobavy, B. A. Serebrennikova). Vyplývá z nich obecné přijímání skutečnosti, že se různé jazykové jevy v různých jazycích vzájemně překrývají. Pro Skaličku je tedy běžný výskyt více jazykových typů v jednom jazyce způsobený dlouhým jazykovým vývojem. (Tamtéž, s. 75 – 76)

Nakonec Skalička dochází k poslednímu bodu kritiky, a tím je synchroničnost typologie. Skalička souhlasí, že opomíjení historie je chybné, ovšem vidí přínos také v mluvnících, které se snaží o synchronní pohled s relativním přihlazením k vývoji. Ve spojitosti s tím opět připomíná Trávníčkovu *Mluvnici spisovné češtiny*, která je vytvořena na základě současného jazykového stavu s občasným přihlazením k vývoji jazyka při nutné potřebě vysvětlení daného stavu. (Tamtéž, s. 76)

Reakcí Františka Trávníčka jsou *Poznámky ke Skaličkově odpovědi*⁶⁷. Zde se postupně vyjadřuje k výhradám Vladimíra Skaličky. Většina těchto poznámek je pouze odmítnutím námitek a jejich posouzením jako nepochopení textu nebo chybné napadení.

---

⁶⁶ TRÁVNÍČEK, František. Stalinská epocha jazykovědy. *Naše řeč*, 1953, roč. 36, č. 5 – 6, s. 133.

⁶⁷ TRÁVNÍČEK, František. Poznámky ke Skaličkově odpovědi. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1954, roč. 15, č. 2, s. 77 – 87.

6.3 Kritika fonologie

František Trávníček ve svém díle *Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce*⁶⁸ věnuje kritice strukturalistické fonologie čtvrtou kapitolu s názvem *Strukturalistická fonologie. t. zv. imanentní vývoj jazyka a Stalinovy vnitřní zákony vývoje jazyka*.

Trávníček na začátku kapitoly připomíná, že hlavním vědeckým zájmem strukturalistů byla fonologie, lingvistická věda zabývající se funkcí hlásek. Podle Trávníčka strukturalisté v rámci fonologie nerespektovali jednotu jazyka a myšlení, neboť od sebe oddělovali fonetiku a fonologii.

Trávníček upozorňuje na nesprávné a skreslující strukturalistické pojmání hlásek a jejich funkcí. Nesouhlasí s koncepcí fonologických samohláskových systémů. Samohláskový systém je podle strukturalistické fonologie v češtině trojúhelníkový a ve slovenštině čtyřúhelníkový. Rozdílem je zde hláska *a*, která v češtině nemá protiklad, zatímco ve slovenštině protiklad má. Trávníček dochází k závěru, že když hláska *a* nemá protiklad, znamená to podle strukturalistů, že nemá rozlišovací úkol. Proti tomu Trávníček protestuje a ukazuje na různých příkladech jako je *ta – to – tu – ty*, že nejenže má hláska *a* rozlišovací schopnost, ale že všechny hlásky tuto schopnost mají a jsou tedy významotvorné. Také ukazuje, že nejenom samotné hlásky mají významotvornou funkci, ale i pořadí hlásek, délka samohlásek i délky slov např. *myš – myška*. Podle Trávníčka strukturalismus jazyk zjednodušuje a schematizuje. Tvrdí, že fonologie zkoumá hlásky bez zření k jejich funkci ve slovech, čímž odtrhuje jazyk od myšlení a upadá do idealistického formalismu. (Trávníček, 1951a, s. 15 – 19)

V Trávníčkově argumentaci proti teorii fonologických protikladů se ukazuje, že tuto teorii správně nepochopil. Strukturalistickou tezi o hlásce *a*, která je v češtině neutrální, nelze vykládat jako tezi o hlásce *a*, která nemá rozlišovací úkol, jak to tvrdil ve své knize Trávníček. Strukturalistická teorie o fonologických protikladech říká, že v systému českých souhlásek je hláska *a* neutrální, neboť nemá svůj protikladný foném, na rozdíl od ostatních souhlásek, které tvoří opozice *o – e*, *u – i*. Tato teorie je pojímána pouze v oblasti *langue*, což vyplývá ze strukturalistického

---

⁶⁸ TRÁVNÍČEK, František. *Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce*. 1. vydání. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951a. 31 s.

zaměření na vnitřní zákony jazyka. Trávníček píše, že je nutné ověřovat pravdivost v praxi, a že strukturalistická fonologie takto nejedná a odporuje skutečnosti. Podle něj je fonologie „idealistický racionalismus, pokládající za jediný pramen lidského poznání rozum“⁶⁹. Co by se však stalo s lidským poznáním bez rozumu v praxi?

Dále se k strukturalistické fonologii vyjádřil Petr Sgall ve stati *Stalinovy články o jazykovědě a pražský lingvistický strukturalismus*⁷⁰. Sgall přijímá strukturalistickou fonologii poměrně kladně, i když na začátku upozorňuje, že už mladogramatikové pečlivě prozkoumali hláskosloví, tudíž usnadnili strukturalistům aplikování jejich kontrastivní metody. (Sgall, 1952, s. 6)

Sgall pozitivně hodnotí fonologické zkoumání jazyka v souvislosti s jeho funkcí dorozumívací a společenskou. Ve fonologii vidí jediný úspěch strukturalistů, považuje ji za jedinou oblast, která by mohla přinést výsledky. Kritizuje však schematičnost a strnulost strukturalistické fonologie. Nesouhlasí s aplikováním fonologické teorie na jiná odvětví jazyka, která už spojují jazyk s významem, myšlením a jeho vývojem. Podle Sgalla byla historická fonologie Romana Jakobsona neúspěšná a to právě proto, že fonologickou teorii aplikovala na vývoj jazyka a pojímala ho jako imanentní a založený na teleologickém principu. (Tamtéž, s. 6 – 7)

Také Vladimír Skalička se ve svém článku *Ke kritice strukturalismu*⁷¹ z roku 1951 připojuje k posouzení strukturalistické fonologie, kterou spojuje především s Jakobsonem a Trubeckým. Připomíná však, že podíl na této strukturalistické vědě měli také čeští členové kroužku, především Mathesius, Havránek a Trnka. Hlavním pochybením je pro něj odtržení fonologie od fonetiky. Skalička tvrdí, že fonologie se odklonila od reálného světa, který představuje fonetika, a vytvářela nereálná schémata. Podle něj vše užitečné, k čemu fonologie dospěla, objevila již před ní ruská lingvistika. Kritizuje také ostatní členy Kroužku včetně sebe, kteří s fonologií

---

⁶⁹ TRÁVNÍČEK, František. *Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce*. 1. vydání. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951a, s. 20.

⁷⁰ SGALL, Petr. *Stalinovy články o jazykovědě a Pražský lingvistický Strukturalismus*. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1952, roč. 13, č. 1, s. 1 - 11.

⁷¹ SKALIČKA, Vladimír. *Ke kritice strukturalismu*. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951, roč. 20, s. 1011 – 1012.

souhlasili a snažili se svou práci provádět v souladu s její koncepcí. (Skalička, 1951, s. 1011)

Nejpodrobněji se k strukturalistické fonologii vyjádřili Karel Horálek a Štefan Peciar při příležitosti Československé diskuze o fonologii v červnu 1953. Jejich referáty⁷² byly otisknuty ve Slově a Slovesnosti roku 1954.

V úvodních poznámkách Karel Horálek vytýká kritice strukturalismu zjednodušené odmítání strukturalistických teorií. Podle něj jsou otázky, kterými se zabývala strukturalistická fonologie velmi důležité, ovšem je nutné je řešit v rámci marxismu. Hlavní problém kritiků fonologie je podle Horálka povrchnost jejich kritiky a malá znalost konkrétních prací. Horálek zastává názor, že by lingvistika neměla fonologii odvrhnout pro její strukturalistický původ. Naopak by ji podle něj měla zbavit nesprávných závěrů a postupů a ponechat si ty správné, které by mohly pomoci při rozvoji marxistické jazykovědy. (Horálek, 1954, s. 29 – 33)

Horálkův referát pokračuje osmi tezemi. Zabývá se v nich poměrem fonetiky a fonologie. Horálek píše, že nadhodnocování fonetiky dalo vzniknout fonologii, která je však samostatnou vědou. Řeší nebezpečí idealismu ve fonologii. Horálek jej vidí v zaměňování skutečnosti, že jsou fonologické jednotky abstraktním odrazem zvukové reality v lidském myšlení s nezávislostí těchto fonologických jednotek na zvukové realitě. Dále definuje pojem fonému, posičních variant a fonologického systému. Vyjadřuje se k historické fonologii. Podle Horálka je pro stanovení fonologických jednotek nutné zkoumat jazyk v jeho současném stavu, i když se ve fonologickém systému vždy projevuje jeho předešlý vývoj a úplné poznání tohoto systému je možné jen při poznání jeho celkového vývoje. Jedna z tezí obsahuje Horálkův názor o nedostacích fonologické teorie pražské školy. Tvrdí se zde, že strukturalisté vycházeli z baudouinovské ruské tradice a ze sovětských prací. Horálek kritizuje na práci pražské školy především podceňování psychologismu ve fonologii, nejednotnost názorů o fonologii a odtrhování fonologických jednotek a jevů od jejich zvukové reality, což podle něj vedlo k idealismu. V poslední tezi

---

⁷² HORÁLEK, Karel. PECIAR, Štefan. TLUSTÁ, Eva. Československá diskuze o fonologii v červnu 1953 (referáty K. Horálka a Št. Peciar, shrnutí diskuze). Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka, 1954, roč. 15, č. 1, s. 29 – 48.

Horálek komentuje sovětskou diskuzi o fonologii. Ta se mu zdá přínosná, ale nedostatečná. (Tamtéž, s. 33 – 35)

Referát Karla Horálka o fonologii se jeví jako velmi věcný. Ve srovnání s články Františka Trávníčka nebo Petra Sgalla se o marxismu nebo Stalinových člancích zmiňuje pouze okrajově. Jeho teze se týkají především jazykových problémů. Horálek odmítá slepé odsuzování fonologie i ostatních strukturalistických teorií a sám na strukturalismu kritizuje konkrétní jevy bez používání formulek jako „odtrhují jazyk od myšlení“ nebo „nerespektují jednotu jazyka a myšlení“.

Štefan Peciar má ve svém referátu⁷³ na kritiku strukturalistické fonologie podobný názor jako Karel Horálek. Odmítá její zjednodušené zavrnutí. Podle něj je však kritiku strukturalismu třeba založit na poznání jeho historie (Peciar, 1954, s. 38 – 39). Ve své práci se podrobně věnuje vzniku fonologie, jejímu vývoji a některým strukturalistickým koncepcím.

Peciar se zabývá de Sauserovskou teorií *langue* a *parole*. Hodnotí ji jako chybnou, protože podle něj nedbá na vztah jazyka a skutečnosti. Zapomíná však na třetí pojem, který de Saussure vymezil jako řeč, tím je *langage*. De Saussure v něm spatřoval jednotu *langue* a *parole* a definoval je jako obecnou vlastnost člověka, čímž se ukazuje, že jazyk od skutečnosti neodděloval. Dále Peciar nesprávně chápe strukturalistickou teorii *langue* a *parole* jako přísné oddělování jazykového systému a individuálních promluv (Tamtéž, s. 40 – 41). Strukturalisté pojímali tuto dvojici jako dvě nerozdělitelné složky jednoho celku. Ve svých vědeckých pracích se zabývali především jazykovým systémem, tedy *langue*. Neznamena to však, že by úplně odhlíželi od realizace tohoto systému, tedy *parole*. Každé zkoumání a poznání jazykového systému je založeno na reálných promluvách. Každá reálná promluva je vytvořena díky existenci jazykového systému.

Dále Peciar tvrdí, že rozdělení fonetiky a fonologie na dvě jazykové disciplíny je pouze teoretické, v praxi neuskutečnitelné, protože fonologie přebírá terminologii od fonetiky (Tamtéž, s. 42). Bohumil Trnka píše, že obě tyto vědy si musí pomáhat. Fonetik podle něj musí přihlížet k fonologii a fonolog zase používá fonetický

---

⁷³ HORÁLEK, Karel. PECIAR, Štefan. TLUSTÁ, Eva. Československá diskuze o fonologii v červnu 1953 (referáty K. Horálka a Št. Peciara, shrnutí diskuze). Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka, 1954, roč. 15, č. 1, s. 29 – 48.

materiál. Trnka však upozorňuje na svébytnost fonologie ve vyšších vrstvách zkoumání, při kterých není fonologie na fonetice závislá (Trnka, 1940, s. 165). Peciar vidí důkaz nesmyslnosti rozdělování fonetiky a fonologie v analogii zvukové stavby jazyka a slovní zásobě. Oba tyto jevy jsou materiálem pro tvorbu jazyka a tvoří jazykové složky. Podle něj se každé jazykové složce věnuje pouze jedna disciplína, stejně tak je to i u slovní zásoby a zvukové stavby jazyka (Peciar, 1954, s. 42). To však není úplná pravda, neboť slovní zásobě se věnuje lexikologie, která zkoumá systém slovní zásoby, ale také lexikografie, která pracuje s daty. V tom můžeme spatřovat jistou analogii lexikologie a lexikografie a fonologie a fonetiky.

Peciar se domnívá, že největší chybou fonologie je vytváření schematických systému z důvodu izolovaného zkoumání bez zohledňování gramatiky a slovní zásoby (Tamtéž, s. 46).

Na konci článku *Československá diskuze o fonologii v červnu 1953 (referáty K. Horálka a Št. Peciara, shrnutí diskuze)* ve Slově a slovesnosti je shrnutí celé diskuze. Při řešení poměru fonetiky a fonologie se většina diskutujících shodla na tom, že jsou to nezávislé vědní disciplíny, jež zkoumají zvukovou stránku jazyka, ale jejich cíle a metodologie jsou odlišné. Zde je zajímavá připomínka Bohumila Havránka, který rozdíl mezi fonetikou a fonologií vidí také v tom, že fonologie na rozdíl od fonetiky je vědou historickou. (Tlustá, 1954, s. 47)

6.4 Kritika synchronické metody zkoumání jazyka

František Trávníček v díle *Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce*⁷⁴ kritizuje strukturalismus za zkoumání pouze jednoho období jazyka, za tzv. synchronismus. Podle něj je chybou zkoumat současný jazyk bez zohledňování jeho historického vývoje. (Trávníček, 1951a, s. 21)

Trávníček upozorňuje na to, že i když strukturalismus diachronický pohled na jazyk zcela nezamítá, nepovažuje ho za příliš důležitý a staví nad něj synchronické zkoumání jazyka. Tvrdí, že je tento přístup chybný, neboť k poznání struktury současného jazyka je potřeba znát jeho předešlá období (Tamtéž, s. 21 – 22). Trávníčkův názor není zcela správný, neboť při zkoumání

---

⁷⁴ TRÁVNÍČEK, František. *Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce*. 1. vydání. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951a. 31 s.

struktury současného jazyka popisujeme jazykové jevy, jejich funkce a vzájemné vztahy s jinými jazykovými jevy a funkcemi v současném čase, tudíž tak poznáváme současnou strukturu, současný stav jazyka. Při čistě synchronickém zkoumání jazyka není potřeba znát vývoj jazykových jevů. Strukturalisté však přiznávali neoddelitelnost synchronické metody od diachronních jevů z důvodu např. existence minulých stádií v archaismech a neproduktivních tvarech.⁷⁵

Podle Trávníčka nelze jazyk zkoumat v jeho jednotlivých obdobích bez ohledu na období předešlé nebo následující, protože se jazyk vyvíjí postupně, ne stadiálně, jak tvrdil Marr. Nesouhlasí se strukturalistickou metodou srovnávání jednotlivých časových období ve vývoji jazyka, protože jsou podle něj výsledky strukturalistického zkoumání jednoho období jazyka pouze neúplné a skreslené průřezy (Tamtéž, s. 23). Je to však naopak. Strukturalisté Pražského lingvistického kroužku zkoumali jazyk v určitém období jeho vývoje se zřetěním k celému jeho systému a všem funkcím, takže každý jev, který se lišil při srovnávání s jiným obdobím vývoje tohoto jazyka, byl posuzován v rámci celého systému obou období. Díky tomu bylo možné přijít na ovlivňující se prvky, které změnu způsobily, na vztahy mezi jednotlivými změnami i na ovlivnění celého systému určitou změnou. Přesto se lingvisté Pražského lingvistického kroužku zabývali hlavně současným jazykem, který pro ně představoval nejkompexnější stav daného jazyka, tudíž i nejvhodnější materiál ke zkoumání. Podle Trávníčka je však strukturalistická synchronická metoda idealistická, protože pojímá jazyk jako něco neměnného, což je nesprávné tvrzení.

Problémem je, že Trávníček nebere ohled na to, že se Pražský lingvistický kroužek zabývá funkční lingvistikou založenou na pojímání jazyka jako systému. Pražský strukturalismus se nezaobírá vznikem jazykových jevů, neboť i bez zřetělení k jejich vývoji, mají jazykové jevy stále svou funkci a mluvčí jazyka jsou schopni využívat je bez znalosti jejich předešlých tvarů. Jako lingvisté jsou si strukturalisté bezpochyby vědomi jazykového vývoje, ale ve svých teoriích a zkoumáních ho nevyužívají.

Synchronickou metodu strukturalistů odmítali téměř všichni, kteří se ke kritice strukturalismu nějakým způsobem vyjádřili. Ve většině případů jde o prosté konstatování, že je statické zkoumání jazyka nesprávné, protože odhlíží

---

⁷⁵ VACHEK, Josef. *U základů pražské jazykovědné školy*. 1. vyd. Praha : Academia, 1970, s. 36.

od historického vývoje jazyka, a odvolávají se na Stalinovy články. Petr Sgall v příspěvku *Stalinovy články o jazykovědě a pražský lingvistický strukturalismus* prohlašuje, že strukturalismus nemohl dojít ke správným závěrům při zkoumání jazyka, protože na něj pohlíží synchronní metodou a tím také odděluje jazyk od společnosti (Sgall, 1952, s. 4). Vladimír Barnet zase tvrdí, že strukturalistické hledání jazykových protikladů je správné, ale že je chybné hledat je synchronní metodou. Správné je podle něj hledání protikladů spojených s vývojem jazyka, protože lingvistika se musí zabývat vnitřními zákony vývoje jazyka. Zde je vidět kritika bez racionální argumentace. Dále ve svém článku *Ke kritice strukturalismu v naší jazykovědě*⁷⁶ Barnet uvádí, že synchronické zkoumání jazyka má za následek idealistické zdůrazňování nepodstatných věcí a pojmání jazyka jako samoučelné hry (Barnet, 1951, s. 1177). Také Vladimír Skalička v článku *Ke kritice strukturalismu*⁷⁷ kritizuje strukturalismus za nedostatek historického pohledu na jazyk. Trávníček se k této problematice opět vyjádřil ve stati *Stalinská epocha jazykovědy*⁷⁸. Uznává v ní pouze metodu historickou. Nesouhlasí se synchronním zkoumáním jednotlivých vývojových stádií a pozdějším srovnáním těchto stádií. Podle něj nemůže synchronní hledisko správně postihnout strukturu jazyka v jednom časovém období, což znamená, že nemůže správně postihnout vývoj jazyka během více období. Odvoláváním se na Čikobavu, Stalina i Engelse prosazuje historismus jako jediný možný způsob správného poznání jazyka. (Trávníček, 1953, s. 132 – 134)

Jaromír Bělič v článku *Překonáním strukturalismu k marxistické jazykovědě*⁷⁹ odkazuje na Stalina, který ve svých člancích prohlašuje, že je struktura jazyka ve stálém pohybu, proto by jazykové jevy měly být studovány z hlediska jejich vývoje. Tímto způsobem Bělič odsuzuje strukturalistické zkoumání současného jazyka bez zření k vývoji. (Bělič, 1951, s. 987)

---

⁷⁶ BARNET, Vladimír. Překonáním strukturalismu k marxistické jazykovědě. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951, roč. 20, s. 1177 – 1178.

⁷⁷ SKALIČKA, Vladimír. Ke kritice strukturalismu. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951, roč. 20, s. 1011 – 1012.

⁷⁸ TRÁVNÍČEK, František. Strukturalistická typologie jazyková. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951, roč. 20, s. 1125 – 1126.

⁷⁹ BĚLIČ, Jaroslav. Překonáním strukturalismu k marxistické jazykovědě. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951, roč. 20, s. 987 – 989.

Zajímavé Běličovo tvrzení, že má strukturalismus se svým zkoumáním vnitřních zákonů jazyka z hlediska funkcí jednotlivých jazykových jednotek v systému a jejich vzájemných vztahů omezené možnosti. Jako příklad používá odlišnost v nářečí části jihovýchodní Moravy a v několika obcích u Kyjeva. V těchto nářečích se vyskytuje *-ej* na konci tvarů tvrdých přídavných jmen rodu mužského, což je zakončení typické pro česká nářečí. Bělič ukazuje, že historicko-srovnávací metoda dokáže pouze určit, ve kterých tvarech se tyto odlišnosti vyskytují, ale nedokáže zjistit, jaký je důvod těchto odchylek. Podle Běliče by strukturalismus sám o sobě nedošel k takovým závěrům, podle něj by v tomto případě nedošel k ničemu. Pouze s přihlédnutím k výsledkům historicko-srovnávací mluvnice by strukturalismus přišel na důležitý poznatek o rozlišovací funkci těchto odlišností – po odstranění zakončení *-ej* v mužském rodě přídavných jmen by zakončení mužského a středního rodu bylo identické. Bělič zastává názor, že jedině lingvista, který zkoumá jazyk v souvislosti s dějinami národa, dokáže popsat jazyk v jeho úplnosti. Dokládá to zodpovězením otázky, jaký je důvod odchylek v daném nářečí. Příčinou je podle něj příchod nového obyvatelstva v 17. století do těchto míst. Noví obyvatelé pocházeli z nářečních oblastí, ve kterých převládalo zakončení *-ý*. Bělič tedy dochází k závěru, že zakončení *-ej* je ještě „předhánácké“, ale díky novému obyvatelstvu se šířilo zakončení *-ý* a pouze v zakončení adjektivních tvarů mužského rodu zůstalo *-ej*.

Bělič kritizuje strukturalismus za nedostatek možností při zkoumání jazyka. Ukazuje to však na příkladu, který souvisí s vývojem jazyka a patří do oblasti *parole*. Je samozřejmé, že v téhle oblasti je strukturalismus omezen, neboť jazyk zkoumá ze synchronního hlediska a v oblasti *langue*. Strukturalistům šlo především o čistě vědecký pohled na jazyk bez mimojazykového kontextu. Bělič i všichni ostatní kritici strukturalismu poukazují na chyby strukturalismu, které nejsou chybami, pouze vymezením zkoumané oblasti. V případě, kdy by se jednalo o popis fonologického systému hlásek nebo o morfologický systém současného jazyka, by historicko-srovnávací metoda nebo zkoumání jazyka v souvislosti s dějinami společnosti asi také nepřinesly zcela uspokojivé výsledky. Běličův názor byl samozřejmě důsledkem žádosti jednoho všemocného směru, jak v lingvistice, tak i v politice.

7 Frekvence a tematická koncentrace textu

Prostřednictvím programu QUITA jsem provedla frekvenční analýzu slov a tematickou koncentraci textu vybraných článků. Frekvenční analýza slov byla zhotovena na všech člancích dohromady, tematická analýza byla provedena na všech textech jako celku i na každém textu zvlášť. Je samozřejmé, že délka jednotlivých textů má vliv na výsledky frekvence i tematické koncentrace, přesto nám tato analýza poskytuje vhled do tematiky textů.⁸⁰

7.1 Frekvenční analýza

Frekvenční analýza lemmat našla 3751 položek. K popisu výsledku budu používat čísla jejich umístění v seznamu frekvence (rank), nikoliv počet jejich výskytů. První místa frekvenčního seznamu lemmat nepřekvapují, neboť se na nich umístily sloveso *být*, spojka *a* a předložka *v*.⁸¹ Tento výsledek nám o textech nic bližšího nesdělí, avšak již čtvrté místo, na kterém se umístilo substantivum *jazyk*, ukazuje zaměření všech článků, dokládá to také adjektivum *jazykový* na šestnáctém místě a substantivum *strukturalismus* na místě dvacátém prvním.

Analýza frekvence slov ukázala, že jsem správně zařadila fonologii do hlavních témat kritiky, viz 20. místo – *foném*, 24. místo – *fonologie*, 27. místo – *zvukový*, 28. místo – *fonetika*, 32. místo – *fonologický*. Kritika fonologie se týká především referátu Karla Horálka a Štefana Peciara a celé Československé diskuze o fonologii v červnu roku 1953.

Z hlediska frekvence slov je zatíženým tématem také historický vývoj. Slovo *vývoj* se v této analýze nachází na čtyřicátém šestém místě a adjektivum *historický* na místě padesátém sedmém. Zde se opět ukazuje, že můj základní předpoklad o četnosti kritiky synchronismu a zdůrazňování nutnosti historického vývoje byl správný.

---

⁸⁰ Výsledky analýz je možno prohlédnout si v příloze.

⁸¹ Srov. TĚŠITELOVÁ, Marie. O češtině v číslech. Vyd. 1. Praha : Academia, 1987. 205 s.

Politickou motivovanost textů dokazují četné výskyty adjektiv *marxistický* (59) a *sovětský* (64), které se umístily nad slovy *pražský* (77) a *český* (78). Dále také prvenství jména *Stalin* (87) jako nejfrekventovanějšího vlastního jména a vysoký výskyt jeho odvozeniny *Stalinův* (143). Daleko za ním se nachází jména *Trávníček* (186), *Trubecký* (237), *Horálek* (272), *Sgall* (276), *Skalička* (305) a *Kořínek* (335).

7.2 Analýza tematické koncentrace

Druhá analýza, již jsem provedla, je tematická koncentrace textů. Opět jsem ji udělala na celku i na každém textu samostatně. Tematická koncentrace textu vyjadřuje zaměření textu na určité téma či komplex témat. Je možné určit toto tematické zaměření subjektivně či intuitivně, ovšem matematická lingvistika používá metodu měření, jež je založena na „vlastnostech frekvenční struktury textu, konkrétně na tzv. *h – bodu* a na pořadí a frekvenci slov vyjadřujících téma textu nad tímto bodem.“⁸² Pojem *h – bod* označuje místo, ve kterém se nachází slovo, jež má stejnou frekvenci, jako je pořadí jeho umístění mezi ostatními slovy seřazenými podle klesající frekvence (Čech, 2014, s. 15). Tematická koncentrace je ovlivňována jinými vlastnostmi textu, jako je slovní bohatství, autorství, žánr, ideologie, doba atd (Čech, 2014, s. 28).

Výsledky analýzy tematické koncentrace ukázaly, že většina článků má na prvním místě téma *jazyk*. Vymykají se tomu dva texty, a to *Ke kritice strukturalismu*⁸³ od Vladimíra Skaličky, který má na prvním místě lemma *strukturalismus* a práce Františka Trávníčka *Odezva na články Tvorby*⁸⁴, ta má na prvním místě lemma *soudruh*.

Analýza knihy *Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce*⁸⁵ od Františka Trávníčka prokázala, že hlavními tématy knihy jsou jazyk,

---

⁸² ČECH, Radek - POPESCU, Ioan-Ioviț - ALTMANN, Gabriel. *Metody kvantitativní analýzy (nejen) básnických textů*. 1. vyd. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 15.

⁸³ SKALIČKA, Vladimír. Ke kritice strukturalismu. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951, roč. 20, s. 1011 – 1012.

⁸⁴ TRÁVNÍČEK, František. Odezva na články Tvorby. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1952, roč. 21, s. 3.

⁸⁵ TRÁVNÍČEK, František. *Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce*. 1. vydání. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951a. 31 s.

vývoj a myšlení. Výsledky žádné jiné analyzované stati neobsahují lemma *myšlení*. Zde je vidět, že Trávníček nejvíce ze všech kritizoval oddělování jazyka od myšlení.

Tematická koncentrace článku Petra Sgalla *Stalinovy články o jazykovědě a pražský lingvistický Strukturalismus* ukázala, že je zaměřen především na kritiku pražské školy a jejích teorií. Jako jediný text má ve výsledcích lemmata *pražský a škola*. Ve zbytku však analýza ukazuje, že se zabývá obecnou kritikou, viz *jazyk, jazykověda, vývoj, práce, teorie*.

U statí Vladimíra Barneta *Ke kritice strukturalismu v naší jazykovědě*⁸⁶, Jaromíra Běliče *Překonáním strukturalismu k marxistické jazykovědě*⁸⁷, Vladimíra Skaličky *Ke kritice strukturalismu* a Františka Trávníčka *Strukturalismus – nepřítel naší jazykovědy*⁸⁸ analýza ukazuje, že jsou to práce tematicky nevyhraněné, obecně pojednávající o strukturalismu, protože jejich jedinými lemmaty jsou *jazyk* a *strukturalismus*. Dílo Vladimíra Skaličky má jako jediné z těchto textů na prvním místě lemma *strukturalismus*, což znamená ještě koncentrovanější zaměření na toto téma.

Jako jediný autor má František Trávníček ve svých dílech ve výsledcích analýzy téma Stalin. Ve statí *Stalinská epocha jazykovědy*⁸⁹ zaujímá lemma *Stalin* třetí místo, v článku *Strukturalistická jazyková typologie a marxistická jednota theorie a praxe*⁹⁰ místo deváté. Oba články jsou si tematickou koncentrací podobné, viz další lemmata *vývoj a národ*, ani jeden z těchto textů nemá ve výsledcích lemma *strukturalismus*. Jsou to jediné dva texty, jejichž výsledky obsahují lemma *národ*. Jedná se zde o podobný případ jako u tématu myšlení. Je to zapříčiněno Trávníčkovým zdůrazňováním spojitosti vývoje jazyka s národem a jeho kritikou strukturalismu

---

⁸⁶ BARNET, Vladimír. Překonáním strukturalismu k marxistické jazykovědě. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951, roč. 20, s. 1177 – 1178.

⁸⁷ BĚLIČ, Jaroslav. Překonáním strukturalismu k marxistické jazykovědě. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951, roč. 20, s. 987 – 989.

⁸⁸ TRÁVNÍČEK, František. Strukturalismus – nepřítel naší jazykovědy. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951b, roč. 20, s. 893 – 894.

⁸⁹ TRÁVNÍČEK, František. Stalinská epocha jazykovědy. *Naše řeč*, 1953, roč. 36, č. 5 – 6, s. 129 – 139.

⁹⁰ TRÁVNÍČEK, František. Strukturalistická jazyková typologie a marxistická jednota theorie a praxe. *Naše řeč*, 1951/2, roč. 35, č. 9 – 10, s. 172 – 175.

za opomíjení tohoto jevu. Článek *Strukturalistická jazyková typologie a marxistická jednota theorie a praxe* je podle tematické koncentrace zaměřen více na typologii. Má ve výsledcích lemma *typologie* na třetím místě, *čeština* na čtvrtém místě a *Skalička* na místě osmém. Trávníčkův příspěvek *Stalinská epocha jazykovědy* se také zabývá typologií, důkazem je Skaličkova stať *Odpověď na kritiku typologie*, ve které na ni reaguje, přesto ve své tematické koncentraci žádná lemmata týkající se typologie nemá. Důvodem je zaměření práce více na připomenutí významu Stalinových článků pro jazykovědu, viz lemmata *jazyk, vývoj, Stalin, jazykozpyt, jazykověda*.

Tematická koncentrace Skaličkova textu *Odpověď na kritiku typologie*⁹¹ jasně ukazuje předmět článku, viz *jazyk, typologie, F. Trávníček*. Podobné je to u Trávníčkova příspěvku *Poznámky ke Skaličkově odpovědi*⁹², viz *jazyk, čeština, Skalička, typologie, vývoj* atd., zde má vliv na větší počet lemmat délka článku. U obou příspěvků je na třetím místě vlastní jméno. Analýza ukazuje, že nešlo až tak o diskuzi nad problémy jazykovými, ale o spor dvou lidí. U Trávníčkova článku je lemma *Skalička* dokonce o jedno místo nad lemmatem *typologie*.

Analýza Horáčkova referátu⁹³ k Československé diskusi o fonologii v červnu 1953 ukázala, že se Horálek opravdu držel tématu fonologie, nepřekrýval ho ani odsuzováním strukturalismu ani prosazováním marxistické jazykovědy. První místo zauímají lemmata *jazyk, foném, fonologie, systém, fonetika, zvukový, jazykový*. Výsledek tematické koncentrace tohoto článku neobsahuje slova jako *vývoj, strukturalismus, struktura* nebo *teorie*.

Analýzu tematické koncentrace textu jsem provedla také na Stalinových člancích *O marxismu v jazykovědě (Článek J. V. Stalina v moskevské Pravdě 20. VI. 1950)* a *K některým otázkám jazykovědy (Odpověď J. V. Stalina na otázky*

---

⁹¹ SKALIČKA, Vladimír. *Odpověď na kritiku typologie*. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1954, roč. 15, č. 2, s. 72 – 77.

⁹² TRÁVNÍČEK, František. *Poznámky ke Skaličkově odpovědi*. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1954, roč. 15, č. 2, s. 77 – 87.

⁹³ HORÁLEK, Karel. PECIAR, Štefan. TLUSTÁ, Eva. *Československá diskuze o fonologii v červnu 1953 (referáty K. Horálka a Št. Peciara, shrnutí diskuze)*. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1954, roč. 15, č. 1, s. 29 – 48.

J. Krašeninnikové, uveřejněná v časopise Bolševik č. 12). Je zajímavé, že se hlavní témata Stalinových prací, zastoupena lemmaty *společnost, základna, nadstavba*, v tematické koncentraci článků kritiků strukturalismu vůbec nevyskytují. Znamená to, že tato kritika neměla pevný základ ani ve Stalinových člancích, na které se tolik odvolávala, a prohlašovala, že odmítání strukturalismu provádí v souladu s nimi.

Tyto kvantitativní analýzy textů potvrzují můj výběr témat kritiky a jejich správnou interpretaci.

8 Závěr

Většina kritických polemik v 50. letech, jež se zabývají pražským strukturalismem, začíná připomenutím nezměrného významu Stalinových prací pro sovětskou a československou lingvistiku. Jako potvrzení jejich ztotožnění se se Stalinovou kritikou marrismu přirovnávají strukturalismus k marrismu a prohlašují, že má stejně idealistickou povahu. Často jsou obhajováni čeští členové Pražského lingvistického kroužku, kteří podle těchto kritik následovali strukturalismus nevědomky. Idealismus pražského strukturalismu zapříčinily cizí vlivy, čímž byli myšleni především Roman Jakobson a Nikolaj Trubeckoj. Roman Jakobson byl obviňován z trockismu a z nepřátelského postoje k Sovětskému svazu. František Trávníček ho obviňuje nejen z propagace strukturalismu, ale také z donesení marrismu do Československa (Trávníček, 1951b, s. 893), i když ten se u nás stal známým až v roce 1949, zatímco Roman Jakobson emigroval již v roce 1937. Velký podíl na chybném charakteru strukturalismu mělo podle nich také buržoazní zaměření tehdejší vědy. Kritici v těchto statích používali např. formule odtrhování jazyka od myšlení, odtrhování jazyka od společnosti nebo od národa a jeho historie, strukturalismus je směr idealistický, podporuje formalismus nebo kosmopolitismus, je to samoučelný směr. Často však tyto formulace vyzněly na prázdno, neboť je nedoplňovala věcná argumentace. Řešením bylo podle těchto kritiků vystavět lingvistiku na filozofickém materialismu a na zásadách marxismu. Hlavní úkol lingvistické vědy viděli kritici v budování socialistické společnosti. Všichni ve svých statích prohlašovali za nezbytné vytvoření nové marxistické jazykovědy v Československu. Hlavním argumentem pro kritiku pražského strukturalismu se kromě výše zmíněných formulek stalo odkazování na výroky Stalina, Lenina, Marxe nebo Engelse. Kritizovanou byla metoda synchronická a její důsledek přehlížení historického vývoje, dále také přehlížení dialektické jednoty jazyka a myšlení, jazyka a společnosti i jazyka a národa. Neopomíjenou se stala teorie o imanenci jazykového vývoje a teorie jazykového znaku. Co se týče lingvistických disciplín, byly nejvíce odmítány strukturalistická typologie a fonologie, a to pro svou schematičnost a odtrženost od fonetiky. Obecně byla strukturalistická věda kritizovaná za popírání skutečnosti, neboť se ve svých teoriích zabývala jazykem jako systémem

bez zaobírání se reálnou mluvou, nářečím, historickým vývojem, vývojem společnosti, psychologickou stránkou jazyka apod. Podle kritiků vše užitečné z prací členů Pražského lingvistického kroužku nebylo strukturalistické.

Nejvíce kritizovanými ze strukturalistického učení byly teorie jazykové znaku, typologie jazyků, strukturalistická fonologie a synchronní metoda zkoumání jazyka. Teorie jazykového znaku byla podle kritiků idealistická, protože přehlížela vývoj jazyka a společnosti a spojitost jazyka a myšlení (Sgall, Bělič, Trávníček). Další chybou bylo, že tato teorie směřovala jazyk s kulturou, neboť viděla znaky také v umění a v běžném životě, což podle některých usnadnilo přijetí marxismu a jeho pojetí jazyka jako součásti nadstavby v Československu (Sgall, Bělič). Někteří kritici uznávali arbitrárnost spojení výrazu a obsahu jazykové jednotky, přesto pro ně byla strukturalistická znaková teorie nesprávná (Bělič). U jiných odmítání této teorie zapříčinilo nepochopení její podstaty (Sgall) a špatné posuzování pojmu znak, ten byl chápán jako symbol (Trávníček). Odmítána byla teorie znaku také kvůli vyústění v teorii samostatného básnického jazyka (Skalička). Už výše jsem poukazovala na to, že strukturalisté pojímali jazyk jako výsledek lidského myšlení a lidské činnosti a jazykové znaky se podle nich vztahují k realitě, kterou se snaží postihnout.

Z kritiky typologie se stala diskuze mezi Františkem Trávníčkem a Vladimírem Skaličkou. Trávníček odmítá typologii, protože je idealistická a odtrhuje jazyk od myšlení. Také podle něj podporuje teorii imanence. Je zřejmé, že tato kritika používá zcela obecné námitky, jež jsou spojovány s celým strukturalistickým směrem. Skalička ve své první odpovědi kritiku Trávníčka přijímá kladně a určitým způsobem rezignuje. František Trávníček však ve svém dalším článku obviňuje typologii z napomáhání imperialismu. Skalička už na tuto kritiku odpovídá razantněji a poukazuje i na mnohé chyby v Trávníčkových pracích. Tento spor se odehrává v duchu vzájemného obviňování a obhajování. Jediným kritickým bodem, který Skalička přijímá jako oprávněný, je synchroničnost typologie, avšak s poznámkou, že i zkoumání současného jazyka je pro lingvistiku přínosné.

Hlavním kritizovaným bodem u fonologie je její oddělenost od fonetiky, což je pojímáno jako rušení jednoty jazyka a myšlení (Trávníček), odtržení od reálného světa (Skalička) nebo idealismus (Horálek). Dále je fonologie odmítána pro své schématické koncepcie a strnulost (Trávníček, Sgall, Peciar). Chyba fonologie je

viděna nejen v oddělení od fonetiky, ale také v oddělení od ostatních lingvistických disciplín (Peciar), i když jiní kritici naopak kritizují aplikaci jejích koncepcí na jiná lingvistická odvětví (Sgall, Skalička). I přes značné námitky kritiků byla fonologie hodnocena jako jeden z přínosů strukturalistického směru a lingvisté se jí i v 50. letech v Československu snažili dále rozvíjet, o čem svědčí také zmíněná Československá diskuze o fonologii v červnu roku 1953.

Dalším kritickým bodem bylo zkoumání jazyka synchronní metodou. Jednou z hlavních námitek bylo, že synchronní metodou nelze poznat úplnou strukturu daného jazyka. Podle kritiků je to idealistická metoda, protože odhlíží od historického vývoje. Pokud historický vývoj zkoumá, zkoumá ho jednotlivě v určitých obdobích, což je hodnoceno jako zkrácené a neúplné. Synchronismus se v celistvosti daných statí jeví jako hlavní problém, který způsobuje oddělení jazyka od vývoje, od společnosti, od národa. Spolu s imanencí je podle kritiků důvodem idealismu celého směru a pojmání jazyka jako samoučelné hry.

Kritika synchronismu se mi jeví jako nevěčná. Kritik by měl poukazovat na přínosy a chyby vědy ve zkoumané oblasti. Pokud je věda omezena nezkoumáním nějaké části jiné oblasti, mělo by být ukázáno, v jakém případě a z jakého důvodu. Pouhé konstatování, že je omezena, nestačí. Kritizovat vědu, která vymezuje své zkoumání na synchronní metodu s funkčním hlediskem za to, že nezkoumá také jazykový vývoj a jeho spojitost s vývojem, postrádá smysluplnost a věcnost.

V této práci jsem se snažila ukázat, že kritika strukturalismu v 50. letech v Československu byla nepodložena znalostí odborných prací Pražského lingvistického kroužku a byla způsobena vlivem politického a společenského ideologismu. Nepodloženost kritik jsem ukázala rozborem nesrovnalostí v jednotlivých příspěvcích. Politický vliv na kritiky je očividný už při popisu použitých frází a lexika. Potvrdila ho také analýza frekvence a tematické koncentrace, která ukázala velmi častý výskyt slov *marxistický*, *sovětský* nebo *Stalin*. Skutečnost, že kritika pražského strukturalismu vychází z pozic marxismu, znamená politickou angažovanost.

V 50. letech 20. století se v Československu vlivem politické ideologie zrodila kritická diskuze, která měla vymýtit strukturalismus z československé lingvistiky. V učení pražské školy spatřovala chyby, které byly v dřívějších obdobích

považovány za jeho přednosti a přínosy lingvistické vědě. Naštěstí tato kritika strukturalismus z lingvistiky nevyvýtila. V dalších desetiletích se postupně jeho učení vrátilo do československé lingvistiky, i když by se dalo říct, že nikdy úplně nevytizelo. Opět byly nalezeny přednosti strukturalismu, na které naše lingvistika navázala a dále je bohatě rozvíjí.

9 Anotace

Příjmení a jméno autora: Jastřembská Klára

Název katedry a fakulty: Katedra Bohemistiky, Filozofická fakulta

Název diplomové práce: Kritika strukturalismu v československé lingvistice 50. let 20. stol.

Jméno vedoucího diplomové práce: PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.

Počet znaků: 117 804

Počet příloh:

Počet titulů použité literatury:

Primární: 21

Sekundární: 22

Klíčová slova: kritika strukturalismu, lingvistika, Pražský lingvistický kroužek, Stalin, marxismus, jazykový znak, typologie, fonologie, synchronismus

Stručná charakteristika diplomové práce: Bakalářská práce se zabývá kritikou lingvistického strukturalismu v Československu v 50. letech 20. století. V první části stručně popisuje počátky strukturalismu se zaměřením především na Ferdinanda de Saussura a dílo *Kurs obecné lingvistiky*. Přibližuje vznik a hlavní členy Pražského lingvistického kroužku. Dále se věnuje jeho vývoji na konci 40. let 20. století v kontextu s rozšířením marxismu v československé lingvistice a proměnou situace po vydání Stalinových článků v roce 1950. Hlavní náplní práce je shrnutí a rozbor předních kritických polemik týkajících se pražského strukturalismu, jež byly napsány především v první polovině 50. let československými lingvisty. Práce obsahuje analýzu frekvence textů a tematické koncentrace textů, která dokládá správnost závěrů práce.

Annotation

This bachelor thesis deals with criticism of linguistic structuralism in Czechoslovakia in the 50s of the 20th century. The first section briefly describes the beginnings of structuralism, focusing primarily on Ferdinand de Saussure and his work *Course in General Linguistics*. This thesis gives an account of formation and the main members of the Prague Linguistic Circle. It also discusses its development at the end of the 40s of the 20th century in the context of enlargement of Marxism in Czechoslovak linguistics and transformation of the situation after the release of Stalin's papers in 1950. The main content of the thesis is a summary and analysis of leading critical works regarding the Prague structuralism, which were written especially in the first half of the 50s by Czechoslovak linguists. The thesis includes a frequency analysis of texts and analysis of thematic concentration of texts, which proves the correctness of the conclusions.

Keywords: criticism of structuralism, linguistic, Prague Linguistic Circle, Stalin, Marxism, sign, phonology, typology, synchronism

10 Literatura

Primární

BARNET, Vladimír. Překonáním strukturalismu k marxistické jazykovědě. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951, roč. 20, s. 1177 – 1178.

BĚLIČ, Jaroslav. Překonáním strukturalismu k marxistické jazykovědě. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951, roč. 20, s. 987 – 989.

HORÁLEK, Karel. PECIAR, Štefan. TLUSTÁ, Eva. Československá diskuze o fonologii v červnu 1953 (referáty K. Horálka a Št. Peciara, shrnutí diskuze). *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1954, roč. 15, č. 1, s. 29 – 48.

HORÁLEK, Karel. Ke kritice strukturalismu. *Filosofický časopis*, 1955, roč. 3, č. 1, s. 374 – 377.

HORÁLEK, Karel. Ke kritice strukturalismu. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1956, roč. 17, č. 2, s. 114 – 115.

SGALL, Petr. K diskuzi o strukturalismu v jazykovědě. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1952, roč. 21, s. 4.

SGALL, Petr. Stalinovy články o jazykovědě a Pražský linguistický Strukturalismus. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1952, roč. 13, č. 1, s. 1 - 11.

SGALL, Petr. Stalinovy práce o jazykovědě a Pražský linguistický Strukturalismus. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951, roč. 20, s. 674 – 676.

SKALIČKA, Vladimír. Ke kritice strukturalismu. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951, roč. 20, s. 1011 – 1012.

SKALIČKA, Vladimír. Ke kritice t. zv. typologie jazyků. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951, roč. 20, s. 3.

SKALIČKA, Vladimír. Odpověď na kritiku typologie. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1954, roč. 15, č. 2, s. 72 – 77.

STALIN, J. V. K některým otázkám jazykovědy (Odpověď J. V. Stalina na otázky J. Krašeninnikové, uveřejněná v časopise Bolševik č. 12). *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*. 1950a, roč. 12, č. 2, s. 70 - 74.

STALIN, J. V. O marxismu v jazykovědě (Článek J. V. Stalina v moskevské Pravdě 20. VI. 1950). *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*. 1950b, roč. 12, č. 2, s. 57 - 70.

TRÁVNÍČEK, František. *Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce*. 1. vydání. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951a. 31 s.

TRÁVNÍČEK, František. Ke kritice strukturalismu. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1954, roč. 15, č. 3, s. 143 – 144.

TRÁVNÍČEK, František. Odezva na články Tvorby. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1952, roč. 21, s. 3.

TRÁVNÍČEK, František. Poznámky ke Skaličkově odpovědi. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1954, roč. 15, č. 2, s. 77 – 87.

TRÁVNÍČEK, František. Stalinská epocha jazykovědy. *Naše řeč*, 1953, roč. 36, č. 5 – 6, s. 129 – 139.

TRÁVNÍČEK, František. Strukturalismus – nepřítel naší jazykovědy. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951b, roč. 20, s. 893 – 894.

TRÁVNÍČEK, František. Strukturalistická jazyková typologie a marxistická jednota teorie a praxe. *Naše řeč*, 1951/2, roč. 35, č. 9 – 10, s. 172 – 175.

TRÁVNÍČEK, František. Strukturalistická typologie jazyková. *Tvorba: list pro kritiku a umění*, 1951, roč. 20, s. 1125 – 1126.

Sekundární

BAUER, Jaroslav - LAMPRECHT, Arnošt - ŠLOSAR, Dušan. *Historická mluvnice češtiny*. 1. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1986. 423 s.

ČECH, Radek - POPESCU, Ioan-Ioviț - ALTMANN, Gabriel. *Metody kvantitativní analýzy (nejen) básnických textů*. 1. vyd. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. 135 s.

HAVRÁNEK, Bohuslav. Strukturální lingvistika, in: *Ottův slovník naučný nové doby : dodatky k Velikému Ottovu slovníku naučnému*. Díl 6. Sv. 1. Praha : Novina, 1940, s. 455 – 457.

HAVRÁNEK, Bohuslav. *Vývoj českého spisovného jazyka*. Vyd. 1. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1980. 159 s.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Základové konkrétné logiky: třídění a soustava věd*. 2. české vyd. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2001, 205 s.

MATHESIUS, Vilém. O požadavku stability ve spisovném jazyce, in: *Spisovná čeština a jazyková kultura: [Pražský lingvistický kroužek*. Praha: Melantrich, 1932, s. 14 – 31.

MATHESIUS, Vilém. O tak zvaném aktuálním členění věty. *Slovo a slovesnost: list Pražského lingvistického kroužku*. 1939, roč. 5, č. 4, s. 171–174.

MEŠČANINOV, Ivan Ivanovič. „Nové učení o jazyku“ v SSSR v jeho současné vývojové fázi. *Slovo a slovesnost: list Pražského lingvistického kroužku*. Praha : Melantrich, 1950, roč. 11, č. 1, s. 1 – 7.

NOVÁK, Pavel. K poválečným osudům české lingvistiky. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1991, roč. 52, č. 3, s. 183 – 193.

Ottův slovník naučný nové doby : dodatky k Velikému Ottovu slovníku naučnému. Díl 6. Sv. 1. Praha : Novina, 1940, 717s.

SAUSSURE, Ferdinand de - RIEDLINGER, Albert - DE MAURO, Tullio. *Kurs obecné lingvistiky*. Vyd. 2. (v Academii vyd. 1.). Praha : Academia, 1996. 468 s.

SKALIČKA, Vladimír. *Vladimír Skalička : souborné dílo. II. díl, (1951-1963)*. Vyd. 1. Praha : Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2004, s. 471-919.

TĚŠITELOVÁ, Marie. *O češtině v číslech*. Vyd. 1. Praha : Academia, 1987. 205 s.

TOMAN, Jindřich. Příběh jednoho moderního projektu : Pražský lingvistický kroužek, 1926-1948. 1. české vyd. Praha : Karolinum, 2011. 348 s.

TRÁVNÍČEK, František. *Nástroj myšlení a dorozumění : hrst úvah o spisovné češtině*. Praha : Fr. Borový, 1940. 231 s.

TRÁVNÍČEK, František. Slovanské jazyky ve světle Stalinových statí. *Slavia*, 1952, roč. 21, č. 1, s. 45 – 49.

TRNKA, Bohumil. O současném stavu bádání ve fonologii. *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*, 1940, roč. 6, č. 3, s. 164 – 170.

VACHEK, Josef. *Lingvistický slovník Pražské školy*. Vyd. české 1. V Praze : Nakladatelství Karolinum, 2005. 289 s.

VACHEK, Josef. *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*. 1. vyd. Jinočany : H&H, 1999. 135 s.

VACHEK, Josef. *U základů pražské jazykovědné školy*. 1. vyd. Praha : Academia, 1970. 81 s.

VACHEK, Josef. *Z klasického období pražské školy 1925-1945*. 1. vyd. Praha : Academia, 1975. 75 s.

Univerzita Karlova. Filologická fakulta. Sovětská jazykověda : překlady vybraných studií. 1. vyd. Praha : Orbis, 1949. 160 s.

11 Seznam příloh

Příloha 1: Frekvenční analýza a tematická koncentrace všech textů .....65 – 67

Příloha 2: Analýza tematické koncentrace jednotlivých textů .....68 – 71

Příloha 1

Frekvence lemmat ve všech textech		
#	Lemma	Frekvence
1	být	596
2	a	575
3	v	562
4	jazyk	338
5	se	298
6	že	251
7	na	225
8	o	220
9	ten	217
10	k	168
11	s	143
12	i	136
13	jeho	127
14	z	121
15	tento	120
16	jazykový	109
17	který	105
18	jako	97
19	jenž	95
20	foném	91
21	strukturalismus	89
22	system	87
23	sa	84
24	fonologie	80
25	ale	74
26	od	70
27	zvukový	69
28	fonetika	67
29	svůj	67
30	mít	67
31	on	66
32	fonologický	65
33	však	64
34	by	64
35	práce	61
36	také	59
37	otázka	58
38	jazykověda	57
39	já	57
40	moci	56

41	jen	56
42	za	54
43	tu	54
44	ako	53
45	joul	51
46	vývoj	50
47	příklad	47
48	teorie	47
49	možný	46
50	diskuse	46
51	slovo	45
52	můj	43
53	pojetí	43
54	pojem	41
55	třeba	40
56	stránka	39
57	historický	39
58	do	39
59	marxistický	38
60	základní	38
61	u	38
62	při	37
63	jiný	37
64	sovětský	37
65	pro	37
66	t	37
67	nový	37
68	změna	36
69	starý	35
70	jít	35
71	profesor	35
72	všechno	35
73	strukturalistický	35
74	jak	34
75	jev	34
76	základ	34
77	pražský	33
78	český	32
79	ani	32
80	správný	32
81	tak	32
82	prostředek	31
83	kritika	30
84	hláska	29
85	muset	29

86	jeden	29
87	Stalin	29
88	ještě	28
89	nýbrž	28
90	varianta	28
91	nebo	28
92	vztah	28
93	určitý	27
94	metoda	27
95	hláskový	26
96	co	26
97	jednotka	26
98	SÚ	26
99	po	26
100	proti	25

Tematická koncentrace ve všech textech	
Frekvence	Lemma
338	jazyk
109	jazykový
91	foném
89	strukturalismus
87	system
80	fonologie
69	zvukový
67	fonetika
65	fonologický
61	práce
58	otázka
57	jazykověda
53	ako
51	joul
50	vývoj

Příloha 2

Vladimír Barnet: Ke kritice strukturalismu v naší jazykovědě

Barnet, 1951	
Frekvence	Lemma
49	jazyk
18	strukturalismus

Jaromír Bělič: Překonáním strukturalismu k marxistické jazykovědě

Bělič, 1951	
Frekvence	Lemma
85	jazyk
30	strukturalismus
25	jazykový

Karel Horálek, Štefan Peciar: Referáty k diskuzi o fonologii v červu 1953

Horálek 1954	
Frekvence	Lemma
171	jazyk
89	foném
78	fonologie
74	system
67	fonetika
67	zvukový
66	jazykový
63	fonologický
53	ako
45	otázka

Karel Horálek: Ke kritice strukturalismu

Horálek, 1956	
Frekvence	Lemma
29	jazyk
13	nástroj

Petr Sgall: Stalinovy články o jazykovědě a pražský linguistický strukturalismus

Sgall, 1952	
Frekvence	Lemma
144	jazyk
42	jazykověda
35	vývoj
35	práce
33	teorie
33	škola
28	pražský

Vladimír Skalička: Ke kritice strukturalismu

Skalička, 1951	
Frekvence	Lemma
32	strukturalismus
23	jazyk

Vladimír Skalička: Odpověď na kritiku typologie

Skalička, 1954	
Frekvence	Lemma
79	jazyk
36	typologie
18	f
18	trávníček

J. V. Stalin: O marxismu v jazykovědě

J. V. Stalin: K některým otázkám jazykovědy (Odpověď J. V. Stalina na otázky J. Krašeninnikové, uveřejněná v časopise Bolševik č. 12)

Stalin, 1950	
Frekvence	Lemma
330	jazyk
65	nový
64	společnost
55	základna
53	nadstavba
50	jazykověda
49	slovní
48	slovo
42	joul
37	třída

František Trávníček: Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce

Trávníček, 1951	
Frekvence	Lemma
	188 jazyk
	59 jazykový
	53 slovo
	47 vývoj
	39 myšlení
	38 strukturalismus
	32 struktura
	29 lidský

František Trávníček: Ke kritice strukturalismu

Trávníček, 1954	
Frekvence	Lemma
	16 jazyk

František Trávníček: Odezva na články Tvorby

Trávníček, 1952	
Frekvence	Lemma
	11 soudruh
	9 struktura
	8 Skalička

František Trávníček: Poznámky ke Skaličkově odpovědi

Trávníček, 1954	
Frekvence	Lemma
	143 jazyk
	69 čeština
	66 Skalička
	63 typologie
	48 vývoj
	41 typ
	34 český
	30 jiný

František Trávníček: Stalinská epocha jazykovědy

Trávníček, 1953	
Frekvence	Lemma
	156 jazyk
	43 vývoj
	34 Stalin
	30 jazykozpyt
	29 národ
	29 jazykový
	27 jazykověda

František Trávníček: Strukturalismus – nepřítel naší jazykovědy

Trávníček, 1951	
Frekvence	Lemma
	45 jazyk
	29 strukturalismus

František Trávníček: Strukturalistická jazyková typologie a marxistická jednota teorie a praxe

Trávníček, 1951/52	
Frekvence	Lemma
	508 jazyk
	135 vývoj
	116 typologie
	106 čeština
	81 jazykový
	81 teorie
	75 jazykověda
	72 Skalička
	71 Stalin
	67 národ
	67 práce
	65 český
	59 typ
	59 strana
	55 jev
	54 jiný
	51 národní
	49 struktura